

BRIDGET ANDERSON – JULIA O'CONNELL-
DAVIDSON

Keresletfüggő-e az emberkereskedelem?*

A tanulmányban bemutatott kutatás eredményei szerint három összefüggő tényező döntő fontosságú a sok migráns háztartási- és szexmunkás által megtapasztalt kizsákmányoló viszonyok magyarázatában: a) a munkaerőpiac azon szegmenseinek szabályozatlan jellege, amelyekben dolgoznak; b) a kizsákmányolható munka bőséges kínálata; c) a munkáltatók és kliensek viselkedését szabályozó társadalmi normák erőssége és rugalmassága. Bármely szabályozatlan piac folyamatos expanziója valószínűleg igényli és elősegíti a védtelen munka kizsákmányolását. A fizetett szex és a háztartási munka is különleges piaci szegmens, abban az értelemben, hogy a politika és a társadalom is kényelmetlennek érzi azokat, akik munkásként vagy fogyasztóként-munkáltatóként adnak és vesznek rajta. A hatékony szabályozás hiánya a szexmunkában és háztartási munkában is egyike azoknak a tényezőknek, amelyek elősegítik az olyan környezet kialakulását, melyben lehetővé és kifizetődővé válik a nem szabad munka használata.

1. Az emberkereskedelem – a keresleti oldal felől. Fogalmi és politikai problémák

Bármilyen kutatásba vágjunk is bele, előbb-utóbb elkerülhetetlen annak tisztázása, hogy mit is akarunk voltaképp kutatni. Esetünkben az, hogy milyen kereslet mutatkozik az emberkereskedelem csatornáin expedált személyek munkája, szolgáltatásai iránt, két, nagyon is komoly problémával szembesített minket. Először is: kit tekintünk, kiket tekintünk az emberkereskedelem csatornáin keresztül „leszállított” személynek,

* Bridget Anderson – Julia O'Connell-Davidson: Is Trafficking in Human Beings Demand Driven? A Multi-Country Pilot Study. IOM Migration Research Series No. 15, ©International Organization for Migration (IOM), Geneva 2003

Az alábbiakban – terjedelmi okok miatt – nem közöljük sem az empirikus kutatás módszertani bemutatását, sem a kvantifikált adatok táblázatos bemutatását; a kihagyásokat jelöljük. (A szerk.)

személyeknek? Másodjára pedig: mit értsünk „keresleten”? Az „emberkereskedelem” terminust övező problémákat és politikai megosztottságokat az Egyesült Nemzetek által 2000-ben elfogadott *Palermói Jegyzőkönyvnek*¹ az emberkereskedelemmel kapcsolatban megadott definíciója egyáltalán nem volt képes maradéktalanul elosztatni, mivel egy sor vonatkozásban sajnálatosan elmulasztotta rögzíteni, hogy melyek azok az elemek, melyek az emberkereskedelmet emberkereskedelemmé teszik. Így például teljesen tisztázatlan marad, hogy mit értsünk az olyan terminusokon, mint „szexuális kizsákmányolás”, illetve „mások prostitúciójának kizsákmányolása”. Ez akár lehetetlenné is teheti, hogy meghatározhassuk, ki került emberkereskedők közreműködésével a szexpiacra, ki pedig máshogyan, ha csak bele nem gabalyodunk a prostitúció vállalható és elfogadhatatlan vonatkozásaival kapcsolatos vitába – márpedig ez az érzelmileg erősen terhelt vita igencsak sarkos álláspontokat ütköztet egymással. A Jegyzőkönyvnek az a fogyatékosága, hogy olyan fogalmak tartalmát mulasztja el egyértelműen tisztázni, mint „kizsákmányolás”, „kényszerítés”, „sebezhetőség” – s folytathatnánk még... –, más vonatkozásokban is igencsak problematikusnak bizonyul (Anderson és O’Connell-Davidson, 2002). Hogy ki számít az „emberkereskedelem” áldozatának,* annak eldöntését az is rendkívül nehezíti, hogy homályos – s ezért használhatatlan – a különbségtevés emberkereskedelem, embercsempészet és migráció között.

1.1. Emberkereskedelem, embercsempészet és migráció

Sokan vannak, akik elég komoly politikai nyomást fejtenek ki annak érdekében, hogy az „emberkereskedelmet” leválasszák a migráció általánosabb jelenségéről, s elkülönült, egymástól független kérdésként kezeljék az „embercsempészetet” és az „emberkereskedelmet”. Ha azonban azt tekintjük elsődleges fontosságú feladatunknak, hogy valahányszor kényszermunkára fogással, rabszolgasorsba vetéssel találkozunk szembe, arra azonnal ráirányítsuk a figyelmet, magyarázatot keressünk arra, hogyan is fordulhat elő ilyesmi, és küzdjünk az ellen, hogy előfordulhasson – nos, ha ezt tekintjük feladatunknak, akkor sem morális, sem pedig intellektuális vagy elemzés-technikai okunk nincs arra, hogy a munkára

¹ United Nations General Assembly, Document A-55-383, Crime Prevention and Criminal Justice. Convention Against Transnational organized Crime, Annex II. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women or Children. Palermo, Italy, 12–15 December 2000.

* A *Palermói Jegyzőkönyv* szövegének hivatalos magyar fordítása a „trafficked person”-t kivétel nélkül mindenhol „az emberkereskedelem áldozata”-nak fordítja. Ez fordítás-technikailag elfogadhatatlan: az angol nyelv meglehetősen gazdag, van benne olyan szó, hogy „victim”; s hogy a „trafficked person” egyben „victim” lenne, annak bőséges vitairódalma van. Ennek ellenére, a fordítónak illik tudomásul vennie, hogy a hivatalos jogi dokumentum szóhasználata korlátozza az ő fordítói szabadságát. Továbbá: nagyjából olvashatatlanná tenné a magyar szöveget, ha a sűrűn előforduló „trafficked person”-t állandóan „az emberkereskedelem csatornáin keresztül expedált személy”-nek fordítanám. A hivatalos jogi szóhasználat („áldozata”) ugyanakkor elméletileg is elfogadhatatlan, ennek diszkutálására azonban nem ez a legalkalmasabb. (A fordító.)

kényszerítés esetében különbséget tegyünk „illegális bevándorlók”, „embercsempészek által célba juttatottak” és „az emberkereskedelem áldozatai” között. Az emberkereskedés és -csempészés közötti különbségtevés fontossága lehet ugyan egyértelmű azok előtt, akik számára az országhatárok ellenőrzés alatt tartásának és a nemzeti szuverenitás kérdésének van politikai prioritása, azok számára azonban, akiket elsődlegesen az foglalkoztat, hogy a migráns munkavállalók jogainak kiharcolásával, illetve védelmével törődjenek, mindez többé-kevésbé érdektelen. Nagyon sokan ugyanis egyértelműen úgy gondoljuk, hogy az emberkereskedelem és embercsempészés közötti erőltetett különbségtétel lyukat üt mindazokon a „biztonsági hálókön”, amelyeknek azokat kellene védelmezniük, akiknek emberi jogai a migrációs folyamatban súlyosan sérülnek (Gallagher, 2002: 27). Amint arra már több elemző is rámutatott, minden, az egyes országokba irányuló vándormozgalom ellenőrzésére és visszaszorítására kidolgozott eljárás piacot teremthet az „emberkereskedelem” számára is, a „csempészet” számára is, és jelentősen hozzájárulhat az olyan (emberkereskedelemre, -csempészetre, vagy bármely egyéb okra hivatkozás miatt), „szabálytalannak” minősülő migráns-csoportok életre hívásához, amelyek éppen ez okokból *olcsó és védelemtől megfosztott* munkaerőnek minősülhetnek (Gallagher, 2002; Morrison, 2000; ILO, 2002). Úgy illenék, hogy ez ráébressze a kérdéssel foglalkozókat, hogy nemcsak a célországokban mutatkozik kereslet munkát végző és szolgáltatásokat nyújtó, olcsó munkaerőre, hanem a kibocsátó országokban is van igény a migráció lehetőségére.

Az emberkereskedelmet gyakorta úgy tekintik és mutatják be, mint a rabszolga-kereskedelem egyfajta modernkori formáját. A legtöbb ember előtt ilyenkor szülőföldjükről elrabolt-elhurcolt nők és gyermekek képe villan föl, akiket erőszakkal vittek el egy idegen világba. Ezzel szemben az erre irányuló kutatások általában arra a következtetésre jutnak, hogy az esetek túlnyomó többségében az „emberkereskedelem” nem egyéb a migráció valamilyen „rontott” formájánál, mely nagyon is konkrét migrációs célkitűzéseket fordít lidércnyomásos rémálmok valóságává; olyanokat, mondjuk, mint munka révén némi pénzre szert tenni, fölhalmozni (vagy az otthon hagyott családot támogatni), a külföldi iskoláztatás révén jobb jövőt biztosítani a gyerekeknek, egy „jó házasság” révén biztosítani, hogy sorsunk kedvezőbb fordulatot vegyen, és így tovább... (Andrijasevic, 2003; Agustín, 2002). Éppen ezért fontos tudomásul vennünk, hogy az érintett személyeknek nagyon is nyomós okaik lehetnek arra, hogy „mozdulni” akarjanak; éppen ezért sem az elriasztónak szánt hírverés, sem a hivatalos papírok nélkül bonyolított helyváltoztatás veszélyeinek személyes megtapasztalása nem tántorítja el az embereket attól (vagy csak nagyon ritkán), hogy fölhagyjanak kockázatos terveikkel (lásd pl. Phongpaichit, 1999). Ráadásul az az elképzelés, hogy az „emberkereskedelem” nem egyéb az illegális migráció egyfajta változatánál, a „legális” és az „illegális” migráció közötti különbségtétel sematizáló változatára épít. A valóságban még a legális migráció folyamatában is előfordulhatnak illegális mozzanatok, másfelől pedig az „emberkereskedelem” tárgyát képező emberek is gyakran teljesen legálisan kerülnek a célországba. Így állhat elő, például, hogy nők – feleségként – teljesen legálisan kerülnek egy idegen országba, ahol aztán kényszermunkára kényszerítik őket. A meg-

tévesztés és a kizsákmányolás a munkavállalás céljából zajló migráció teljesen jogszerűen bonyolódó csatornáiban is szedi áldozatait, az utazás során épp úgy, mint a célbaérés után. A migráns munkavállalók jogainak védelmével foglalkozó szervezetek éppen a közelmúltban számoltak be arról, hogy egy-egy országban a legálisan ott tartózkodó és minden szükséges engedélynek birtokában lévő emberekkel „egyre gyakrabban fordul elő, hogy elvégzett munkájukat nem fizetik ki nekik, hogy elveszik tőlük az útlevelüket s mozgásszabadságukat korlátozzák, hogy nem kapják meg a szükséges szakmai képzést, s igen gyakran erőszakot is alkalmaznak velük szemben” (AMC, 2000). Ezek a munkavállalók a legtöbbször éppen amiatt bizonyulnak ennyire sebezhetőnek, mert legálisan kerültek az országba, olyan munkavállalási engedélyekkel, amelyek hivatalosan valamely konkrétan megnevezett munkáltatóhoz kapcsolják őket.

Általánosabb természetű problémák is fölmerülnek azzal kapcsolatban, hogy miként tegyünk különbséget az emberkereskedelem és a hivatalosan elfogadott, legális munkaszerződések között. Így például meglehetősen heves viták folynak arról, vajon mi is képezi a „kizsákmányoló munkáltatói gyakorlat” lényegét. Azt is mondhatnánk, hogy a szervezett munkásmozgalom érdekvédelmi küzdelmeinek egész történetük során és a jelen napig is ezek a kérdések állnak a középpontjában. Az egyes országok – illetve egy-egy országon belül a gazdaság különféle szektorai között – lehetnek különbségek annak tekintetében, hogy társadalmilag és jogilag mi minősülhet elfogadható alkalmazási gyakorlatnak. A munkavállalói jogok minimumára vonatkozó átfogó politikai konszenzus, illetve az alkalmaztatás kritériumait szabályozó nemzetközileg (és a különböző ágazatokon belül is) érvényes normák hiányában azonban rendkívül nehéz lenne egy olyan semleges, egyetemes érvényű mérőszközzel előállni, amellyel a „kizsákmányolás foka” mindenhol alkalmazhatóan mérhető lenne. Ugyanez vonatkozik, persze, a családoknál foglalkoztatott nők és gyermekek kizsákmányolásának elfogadható formájára és mértékére is.

Erőszakoskodás, elzárás, kényszereszközök, becsapás, kizsákmányolás – a migrációs és munkafelvételi csatornák legális és illegális rendszereiben egyaránt előfordulhatnak. Elő is fordulnak. A tény, hogy e visszaélések súlyossága eltérő lehet, megtapasztalásuk, megélésük ezért sokkal inkább „fokozatbeli”, mintsem valamiféle előfordul-nem fordul elő dichotómia lereagálása, csak tovább bonyolítja és nehezíti, hogy az emberkereskedelemnek szigorúan pontos, értelmes definíciót adhassunk. A skála egyik végpontján azokat találjuk, akiket erőszakkal raboltak el, majd fizikai és szexuális erőszakot alkalmazva, őket magukat (vagy otthon maradt családjukat) életveszélyesen megfenyegetve kényszerítették munkavégzésre. A másik végponton azok vannak, akiket a toborzó-ügynökségek nem fosztottak ki szemérmetlenül, akik azt a munkát kapták, amelyre eredetileg leszerződtek, és nem csalódtak benne, akiknek a jogait tisztelben tartják. A két véglet között azonban a megszerzett tapasztalatoknak nagyon színes konfigurációjú, változatos tárházára bukkanhatunk. Hogy ezen a kontinuumon hol találjuk azt a pontot, amelyen túl már nem beszélhetünk munkavállalási migrációról és elviselhető következményekről, hanem emberkereskedelemre hivatkozva kell vádat emelnünk, az persze politikai és erkölcsi értékeink függvényében változik.

1.2. Az emberkereskedelem csatornáin közvetített munkaerő iránti kereslet

Még ha képesek lennénk is egyetérteni abban, hogy mit takarjon az „emberkereskedelem” intellektuálisan szabatos – és gyakorlatban is alkalmazható – fogalma, az emberkereskedelem által szállított és „terített” személyek munkája, illetve szolgáltatásai iránti kereslet újabb, egészen más természetű problémákat vetne föl. Először is: semmi okunk azt feltételezni, hogy az „emberkereskedelem” egy olyan, specifikus, kereslet kielégítésére szolgálna, amelynek sajátosan az emberkereskedelem áldozatául esett személyek munkájára vagy szolgáltatására lenne szüksége. Nehéz magunk elé képzelni, amint a kizsákmányoló ültetvényes vagy munkásnyüző gyáros csak azért lemond egy ember kényszer- vagy rabszolgamunkára fogásáról, mert az illető férfi (vagy nő) nem az „emberkereskedelem áldozataként” került színe elé, hanem csak „becsépésztek”. Még kevésbé képzelhető el, hogy a kuncsaft hasonló okból tekintene el egy prostituált szexuális szolgáltatásainak használatától. Sokkal közelebb járunk a realitásokhoz, ha úgy gondoljuk, hogy azokat, akik az áldozat munkáját kizsákmányolják (avagy szolgáltatását igénybe veszik), tökéletesen hidegen hagyja, vajon hogyan finomkodik a nemzetközi jog vagy a helyi törvénykezés azt illetően, hogy mi is legyen igazából az emberkereskedelem, illetve hogy konkrétan milyen úton-módon vált valaki sebezhetővé, hogyan keveredett kiszolgáltatott helyzetbe. Másként fogalmazva: az emberkereskedelem áldozatává lett személy munkájára-szolgáltatásaira vonatkozó kereslet kérdése sem konkrétan, sem pedig az elemző munka érvényessége szempontjából nem választható el annak a fajta keresletnek a sokkal általánosabb minősítésétől, amely olyan emberek munkájára-szolgáltatásaira tart igényt, akik nem léphetnek ki szabadon egy „kizsákmányolási helyzetből”, mert őket kizsákmányolójukhoz a nem-gazdasági természetű kényszer valamilyen formája köti elszakíthatatlanul.²

További nehézséget jelent az a tény, hogy az [emberkereskedelmi] „áldozat” munkáját-szolgáltatásait nagyon sok és egymástól erősen különböző ágazatban és közegben lehet kizsákmányolni. Magánháztartásban, bányában, gyárban, mezőgazdaságban, építőiparban, utcai koldulásban, drogkereskedelemben, prostitúcióban – hogy csak azt a néhányat soroljuk, amelyeket közhelyszerűen ismerünk. Az a személy, aki az „áldozat” munkáját-szolgáltatásait irányítja és ellenőrzi, ennek a munkának a végtermékét vagy saját élvezetére sajátítja ki (mint például az „emberkereskedők szállította” gyerek igazi rokona vagy örökbe foga-

² Több minden okozhatja, hogy nem számolhatják föl szabadon ezt a helyzetet és nem léphetnek ki belőle. Például azért, mert egy emberkereskedő átverte, vagy kényszert alkalmazva kvázi-rabszolgaként eladta őket valakinek. Az is megesik, hogy legális csatornákon keresztül érkeznek a fogadó országba, de azt nem tudják elhagyni, mert a munkáltató, akihez ki lettek közvetítve (vagy valaki más), elszedte tőlük az útlevelüket, nem fizette ki nekik a bérüket, vagy erőszakkal és fenyegetésekkel tartja vissza őket. Előfordulhat, hogy valamilyen tartozás „köti” őket a munkáltatójukhoz, vagy az attól való félelem, hogy ha panaszkodnak a helyzetükre, akkor a munkáltatójuk elintézi, hogy letartóztassák őket, vagy akár kiutasítsák őket az országból. Az is lehet, hogy kábszerfüggők.

dója, az „emberkereskedők szállította” menyasszony vőlegénye), vagy mások élvezete számára árusítja ki (ruhaiipari rabszolgamunka vagy prostitúció). A koldulásra vagy piti bűnözésre kényszerítés nem fogyasztható jószágot vagy szolgáltatást állít elő, de a belőle származó jövedelem már kisajátítható az áldozat munkáját kizsákmányoló személy által. Az „áldozat” munkája iránti „kereslet” fogalma alá tehát a legkülönbélebb motívumok és érdekek sorolhatók. Ez a kereslet éppúgy jelentheti azt, hogy a munkáltatónak olcsó és engedelmes munkaerőre van szüksége, mint azt, hogy a fogyasztónak olcsó árura és szolgáltatásokra van igénye, vagy házimunkára és -munkaerőre, vagy akár együttesen valamennyire.

Megbízásunk arra szól, hogy föltáró jellegű kutatást végezzünk olyan emberek körében, akiről tudható volt, hogy két speciális terepen – háztartási munka, illetve prostitúció – fogyasztóként léptek-lépnek föl. Mindkét „terepen” egyaránt módunk nyílhat annak általános elemzésére, hogy hogyan néz ki a kereslet azoknak a „harmadik személyeknek” a szempontjából, akik, mint a munkaerő szállítói vagy munkájuk megszervezői, hasznot húznak a háztartási alkalmazottak és a szexmunkások munkájából, illetve azoknak a szempontjából, akik emezek szolgáltatásait „fogyasztják”. Amikor a szexpiacon az „áldozat” munkájára-szolgáltatásaira vonatkozó keresletről beszélünk, akkor, attól függően, hogy az olcsó és sebezhető munkaerőben érdekelt *munkáltató* érdekeit vesszük figyelembe, vagy a szexuális szolgáltatásra vágyó *kunceaftéit*, politikai értelemben alapvetően értékterhelt döntést hozunk. Az egyik, politikai relevanciájú nézőpont felől – melyet, némi pontatlansággal, akár abolicionistának is nevezhetnénk – a prostitúció nem egyéb, mint a férfiak által a nők fölött gyakorolt nemű erőszak egy speciális formája. A szexuális szolgáltatások árpiaca – mondják e vélemény képviselői – szükségszerűen aljasítja áruvá a nőket, ekképpen pedig értelmét veszti különbséget tenni „kikényszerített” és „önként vállalt” prostitúció között. Innen nézve egy nőt prostituáltként alkalmazni *per definitionem* azt jelenti, hogy kizsákmányoljuk, a szexuális szolgáltatás piaci áruként való megvételére pedig automatikusan illik a „szexuális kizsákmányolás” aktusának címkéje. Az e mellett a politikai nézőpont mellett elkötelezett lobby-csoportok tehát nyomatókkal képviselik azt az álláspontot, hogy az emberkereskedelmet épp úgy táplálja a piaci szexuális szolgáltatások iránti fogyasztói kereslet, mint a szexiparban tevékenykedő munkáltatóknak az olcsó munkaerő iránti igénye. Az olyan csoportosulások, mint a Nőkereskedelem Elleni Nemzetközi Koalíció (*Coalition Against Trafficking in Women – CATW*) éppen ezért azt szorgalmazzák, hogy a törvény büntesse a szexuális szolgáltatások vásárlását, s a következőképpen érvelnek: „a prostitúció és az emberkereskedelmi folyamat egymásba illeszkedő láncszemeiről folytatott vitában azokról az emberekről esik a legkevesebb szó, akik szexuális kizsákmányolás céljából vásárolnak nőket, akár a prostitúciós üzletben, akár pornográfiát fogyasztva, akár a szexturizmus során, vagy a levélben lebonyolított feleség-vásárlásban” (Raymond, 2001). Efféle érvelésre más ágazatok kapcsán legfeljebb elvétve kerül csak sor. Azokat a fogyasztókat, akik a nőket, gyermekeket és férfiakat áldozattá tevő emberkereskedelem által „házhoz szállított” munkaerő munkájának termékét T-shirtök, csiszolt gyémántok vagy húskészítmények formájában vásárolják meg, normális esetben nem szokás az emberkereskedelmi folyamat

„láncszemeiként” aposztrofálni. Tegyük hozzá: akiknek nincs erkölcsi kifogásuk a szexuális szolgáltatások áruvá tétele és megvásárlása ellen, azok számára az abolicionista álláspont elfogadhatatlan. Azok számára, akik a szex áruba bocsátásával kapcsolatban liberális (vagy libertárius) álláspontra helyezkednek, s akár erkölcsi, akár politikai értelemben nem sok különbséget látnak emebben és a személyes szolgáltatások bármely egyéb formájának piaci értékesítésében, az az eszme, hogy a szexpiacot azért kell fölszámolni, hogy ezáltal megszűnjék a „prostitúciós üzlet” célzatú emberkereskedelem, épp oly eszement kérlelhetetlenségű ötlet, mint az, amely a szőnyegipari megrendeléseket akarná büntetni, csak azért, hogy vége szakadjon a szőnyegiparban robotra kényszerített gyermekek foglalkoztatásának. Ebből a perspektívából ugyanis a prostitúciós célzatú emberkereskedelem „termékei” iránti kereslet nem a fogyasztói igényből táplálkozik, hanem a munkáltatónak a kikényszeríthető munka iránti igényéből.

A prostitúcióról való gondolkodás e két szélsőséges formája közül *egyikkel sem* értünk teljességgel egyet. A piaci forgalmú szexuális szolgáltatások iránti fogyasztói kereslet és a szexiparnak szabad döntési joguktól megfosztott munkavállalók iránti igénye közötti lehetséges kapcsolódási pontok kérdését egy, emezektől elég markánsan különböző álláspontból közelítjük meg (ahonnan nézve egyébként meglehetősen sok párhuzam mutatkozik a háztartási cselédmunka és a szexmunka piaci pozíciói között). Álláspontunk az alábbiakban összegezhető.

Szögezzük le, hogy az elmúlt két évtizedben a szexiparon belül végbement leginkább látványos fejlődést emennek gyors ütemű terjeszkedése és struktúrájában változatosabbá válása jelentette (Bernstein, 2001). A világ legtöbb pontján nőtt a szexuális szolgáltatások vásárlásának volumene, akárcsak a megvásárolható szolgáltatások változatossága. Piacon vett szexuális élményhez épp úgy lehet legálisan hozzájutni, mint illegálisan. A pénzen vett szex és más fogyasztói szolgáltatások (szabadidős tevékenységek, turizmus, szórakozás) közötti demarkációs vonalak egyre inkább elmosódnak. Táplálja-e vajon a piacnak ez a kibővülése az „emberkereskedelmet”? Nincs, nem mutatható ki automatikus kapcsolat a fogyasztói igény és a szexpiacon belül valamely konkrét, sajátlagos alkalmaztatási viszony között. Elméletileg bármely piacosított szexuális szolgáltatás kielégítésére egyformán alkalmas olyan személy, aki független munkavállalóként, jó feltételek közepette végzi ezt a mesterséget, vagy olyan, akit, mintha rabszolga lenne, végletesen kihasználnak. Ennek ellenére is elég nyilvánvalóan okunk van feltételezni, hogy egy kevésbé és rosszul szabályozott, erőteljesen stigmatizált (részben pedig egyenesen kriminalizált) piac gyors terjeszkedése mind gyakoribbá fogja tenni a visszaéléseket a munkaerő-piaci gyakorlatban. Ebben az értelemben, a növekvő fogyasztói kereslet kétségkívül egyike azoknak az elemeknek, amelyek hozzájárulnak a kényszermunka szexiparon belül bekövetkező elterjedéséhez. Igaz, az nem következik ebből, hogy most már *minden* keresletet szabadságától megfosztott munkaerő-állomány fog kielégíteni (épp ellenkezőleg, majdnem biztosnak mondható, hogy a felmerülő igényeket ellátók java része formálisan „szabad”-nak mondható), mégis azt mondanánk, hogy jó okkal aggódhatunk a piacon vett szex iránt megnövekedett kereslet miatt. Hasonló problémákkal szem-

TANULMÁNYOK

besít az, ami a háztartási munka munkaerőpiacán történik. Itt is annak lehetünk tanúi, hogy egy, a történelmi fejlődés során mindig is lenézett és rossznak tartott munkákat biztosító, javarészt szabályozatlan ágazatban, amely mindinkább női munkaerőre „éhes”, egyre nő a kereslet egy olyan női munkaerőre, melynek nagyobbik részét migránsok, illetve etnikai kisebbségek tagjai teszik ki. Ezen a terepen is jó okkal föltételezhetjük, hogy a keresletet jószerivel szabadságukban erősen korlátozott személyek révén fogják kielégíteni.

Másodjára: azokat, akiknek akár prostituáltakra, akár pedig háztartási cselédekre van szükségük, többnyire sokkal inkább érdekli a munkát végző *személye*, mint az általa végzett munka révén létrejött termék. Azt a vásárlót, aki ruhát vesz, vagy gyümölcsöt vagy egy doboz cigarettát, egyáltalán nem érdekli, hogy milyen emberek munkája hozta létre azt, amit megvett. Nem érdekli a dolgozó életkora, neme, állampolgársága, etnikai hovatartozása, vagy hogy hogyan néz ki. Ezzel szemben, ha valaki szexet vásárol, vagy cselédet keres, nagyon is figyelembe vehető szempont, hogy a reménybeli „alkalmazott” hogyan viselkedik, mennyire beszéli a nyelvet, milyen a külleme. Így tehát elvileg semmi nem zárja ki azt, hogy ezekben az ágazatokban a fogyasztói kereslet (értsd: az olyan munkavállalók iránti kereslet, akik életkoruk, nemük, etnikai hovatartozásuk stb. szerint konkrétan meghatározható csoportokat alkotnak) közelebbi kapcsolatban állhat az emberkereskedelem és a kényszermunka jelenségével, mint amikor arról van szó, hogy kik dolgoznak a szőnyeg- vagy konfekcióiparban.

A fenti megfontolások ahhoz a következtetéshez vezetnek, hogy ha belemerülünk a szexuális és a háztartás-ellátási szolgáltatások iránti kereslet társadalmi megalkotottságának vizsgálatába, az hozzájárulhat ahhoz, hogy jobban értsük az „emberkereskedelmet” és a kikényszerített munka egyéb változatait is. Ezzel együtt is: meggyőződésünk, hogy létfontosságú fölismerni a háztartási cselédmunkán és a szexmunkán belül is létező különbségeket, s ezeknek – gondos elemzéssel – a végére jutnunk. Nem minden cseléd és nem minden szexmunkás kerül ki az emberkereskedelem „áldozatai” közül, mint ahogy nem mindenki „láncszeme” az emberkereskedelemnek, aki cselédet tart otthon, vagy üzletet köt egy prostituálttal. Mindez azt jelenti, hogy egy sor fontos kérdés merül föl azokkal kapcsolatban, akik ténylegesen szexuális szolgáltatásokat, illetve cseléd-munkát fogyasztanak. Olyan kérdéseket illenék végiggondolni, mint például: igaz-e, hogy akik cselédet tartanak, vagy szexuális szolgáltatásokat fogyasztanak, közvetlen kizsákmányolói az emberkereskedelem áldozataul esett, kényszermunkába kényszerített tömegeknek, vagy pedig vannak-e a munkáltatóknak és kuncsaftoknak olyan részhalmazai, amelyek speciálisan igénylik az ilyen „áldozatokat”. Mi szól a kényszerhelyzetbe jutott munkavállalók alkalmazása mellett, illetve alkalmazása ellen?

(...)

3. A szexpiac

(...)

3.1. Férfi-mivolt, társadalmi konformitás és a pénzen vett szex használata

Kiből lesz a kuncsaft – és mitől? Kérdőíves adataink azt mutatták, hogy az ügyfélnek a prostituálttal való legelső találkozása nem annyira önálló, személyes döntés – ezt sokkal inkább a barátok (vagy kollégák) „hozzák össze”. Másként fogalmazva: kuncsaftjaink esetében a szexuális szolgáltatás megvásárlásának ötlete legalább annyira bizonyul a közösségi nyilvánosságot érintő társadalmi horderejű kérdésnek, mint személyes és privát ügynek.

Adataink alapján leginkább Thaiföldre érvényes, hogy az első alkalommal megvásárolt szexuális szolgáltatás egyfajta *rite de passage*-nak lehet része, de tekinthető akár olyan rítusnak is, mely az azonos nemű (tehát: férfi) barátokkal való kapcsolatok stabilizálására szolgál. Ottani interjúalanyaink sokat beszéltek arról, hogy a fiúk azért fordulnak szexmunkásokhoz, hogy ezzel juttassák kifejezésre: befejezték iskolai tanulmányaikat, innentől kezdve ők is felnőtt emberek. Arról is szó esett, hogy az egyetemeken a felsőbb évesek „kurvákhöz viszik” az elsősöket, hogy „letegyék a vizsgát”: „férfi” lett belőlük. Volt olyan interjúalanyunk is, aki megvallotta: amint fia 16–17 éves lesz, elviszi és befizeti egy bordélyba. Általános érvénnyel is leszögezhetjük, hogy Indiában és Thaiföldön folytatott interjúinkból egyértelműen kiderült: a serdülőkor végén vagy a fiatal felnőtt kor elején a prostituáltakhoz fordulást egyfelől a férfivá-válás társadalmi előírásainak való megfelelés személyesen átérezett vágya ösztönzi, de ezen túl a kortárs-csoportnak az erre készítő-kényszerítő nyomásának megfelelés vágya is. Mindebből egyértelművé válik, hogy a prostituált nyújtotta szolgáltatás megvásárlása voltaképp nem föltétlenül egyéb, mint annak – a nyilvánosság előtt – kinyilvánítása, hogy az ember igenis valamilyen konkrét „férfi-csoport” tagja. Egyszermind persze egy adott, konkrét társadalmi identitás kinyilvánítása is (felnőtt vagyok, férfi vagyok, nem vagyok „buzi”).

Két fontos vonatkozásban is figyelmeztetnünk kell azonban a fenti „tétel” korlátaira. Először is nagyon valószínű, hogy országonként igen jelentős különbségek mutatkozhatnak abban, hogy miféle társadalmi nyomások készítetik a férfiakat a szex vásárlására. Dán interjúalanyaink például kivétel nélkül, egyértelműen annak a véleményüknek adtak hangot, hogy őket sohasem valamiféle „társadalmi nyomás” kényszerítette arra, hogy prostituálthoz forduljanak, mint ahogy erre vonatkozó döntésüket sosem tekintették a „férfiasság” valamely „kinyilvánításának”. Bár mindegyikük számára fontosnak tűnt, hogy bizonyosságát adja heteroszexuális „férfierényeinek”, egyikük sem gondolta úgy, hogy éppen a prostituáltak igénybe vétele lenne az „igazi férfiasság” nyilvános kimutatása. Ezt a felfogást a skandináv országokban folytatott kontrollcsoport-interjúk adatai is alátámasztják. A rendelkezésre álló kutatási eredmények egyértelműen azt mutatják, hogy a svédek és

a dánok között lényegesen kisebb arányban fordultak elő olyanok, akik valaha is pénzen vettek volna szexuális szolgáltatásokat, mint a thaiak között, s az interjúk alapján úgy gondoljuk: ez attól van így, hogy a pénzen vett szexhez az egyik és a másik országban másfajta szociális jelentéstartalmak kötődnek. Úgy látszik, hogy a skandináv országokban a „bevaló férfi vagyok” fogalom tartalmát meghatározó erőteljes társadalmi kontrollok szerint aki tényleg az, az nem fizet a szexért. Így aztán a prostituáltak fölkeresése magánügy, ennyiben pedig érdektelen. Egészen más a helyzet Thaiföldön. A megkérdezetteink itt nem éreznek semmiféle ellentmondást a „bevaló férfi vagyok” és a „pénzt költök kurvákra” állítások között; bizonyos társadalmi csoportok (illetve bizonyos korosztályok) esetében a dolgot teljesen rendjén lévőnek gondolják.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy adataink szerint a „kuncsaft” státus gyakran időleges és kontextushoz kötött. Esetenként legalábbis arra kell gondolnunk, hogy inkább a férfi-mivolt és a férfiaság átmeneti eszményképéhez kötődik, mintsem egy „egész életre szóló” férfi-identitáshoz. Az arra irányuló nyomás, hogy az ember prostituáltakhoz forduljon, bizonyos foglalkozási csoportokban erőteljesebb, mint másokban, és ami még ennél is fontosabb: nem egyformán erős a különböző életkori csoportokban (sokkal inkább fiatal férfiak és fiúk esetében működik). Mintánk nem tekinthető „úgy általában” reprezentatívnak a kliensekre (vagy akár csak egy-egy országban a kliensek összességére), annyi azonban elmondható, hogy olyan férfiak teszik ki, akiknek van már tapasztalatuk szexuális szolgáltatások megvásárlásában. Mint ilyen csoport, elmondható róluk, hogy van annak jelentősége, mikor kötöttek életükben először ilyen üzletet. Az országok összességére vonatkozóan azt tapasztaljuk, hogy a kérdezettek 78 százaléka 21 éves kora előtt fordult először prostituálthoz, 18 százalékuk pedig 18 éves kora előtt.

(...)

3.2. A fiatal prostituáltak iránti kereslet

Bár adatszolgáltatóink közül sokan 21 évesen (vagy fiatalabb korban) vásárolták meg először egy prostituált szolgáltatásait, magának a kutatásnak az időpontjában kétharmaduk már 31–50 éves volt (mindössze 7 százalékuk volt a kérdéses időpontjában 18–21 éves). S bár mostanra mintánk ezek szerint zömmel középkorúvá érett (vagy még annál is öregebbé), azért a szexmunkások között továbbra is a fiatalabb nőket preferálják. Arra a kérdésre, hogy van-e valamilyen kikötésük a szexuális partner életkorát illetően, megkérdezetteink háromnegyede úgy nyilatkozott, hogy a partner ne legyen idősebb 25 évesnél (ezen belül 22 százalék óhajtott 18 éves vagy fiatalabb partnert). 30 éves – vagy idősebb – partnert csak 6 százalékuk kívánt magának.

Bár a kérdőíves és interjúk válaszok arra utalnak, hogy a legtöbb kliens számára a fiatal testnek éppen hogy a fiatalsága jelent szexuális értéket, az ügyfelek általában nem kívántak olyan prostituáltaktól szexet vásárolni, akikről úgy gondolták, hogy túl fiatalok még a szexuális kapcsolathoz (vagyis nem érték még el a törvényes korhatárt). Ez nem jelenti azt, hogy egyesek (durván egyötödük) ne lettek volna hajlandóak erre olyanokkal, akiket az ENSZ érvényes definíciója még gyermekkorúnak

minősít (durván egyötödük). Adataink azonban azt mutatják, hogy még aki *kifejezetten* fiatalkorú partnert keres, annak is vannak definitív elképzelései a nemről, a szexualitásról, és arról az életkorról, amely lehetővé teszi számára, hogy a tizenéves lányokat olyan „nőnek” gondolhassa, aki: (a) nem sérül a szexuális aktustól, (b) képes a „felelős” beleegyezésre. Thaiföldi interjúalanyaink közül öten is (az ötből kettő rendőrtiszt volt) úgy nyilatkoztak, hogy egy lány csak akkor dönthet úgy, hogy prostituált lesz, ha erre testileg szexuálisan érettnak mutatkozik, vagyis nagyjából 15 éves korában, ennél fiatalabb korban ez még ártana neki.

Hogy valaki a fiatalabb korú szexmunkásokat részesíti előnyben, vagy sem, attól is függhet, hogy az ügyfél mit gondol a prostitúcióról. Mind az interjúk, mind a kérdőívek azt mutatták, hogy azok az ügyfelek, akik úgy gondolják, hogy „a prostituáltak szakképzett, ügyes szeretők, akiket több tisztelet illetne meg”, lényegesen kevésbé „hajtottak” fiatal korú partnerekre, mint azok, akik úgy gondolják, hogy „a prostituáltak alja népség, de a férfiaknak szexuális kielégülésük miatt szükségük van rájuk”, vagy az volt a véleményük, hogy „a prostituáltak gyors kielégülést nyújtanak, bonyodalom nélkül; olyanok, mint a gyorsétkezdei kaja, ha az ember nagyon éhes”.

3.3. Migráns szexmunkások iránti kereslet

Kutatásunkban rákérdeztünk arra, milyennek érzelik a kliensek a külföldről hozott szexmunkásokat, és mik a tapasztalataik velük. A mintánkba kerülteknek majdnem fele nyilatkozott úgy, hogy legalább egyszer vásárolt már szexet külföldi prostituálttól (akár otthon, akár külföldi tartózkodás során). Ez, meglehetősen alulbecslés. Nem elképzelhetetlen ugyanis, hogy olasz és japán megkérdezetteink nem igazán tudták „prostitúciós ügyletként” azonosítani azokat a „kendőzöttebb” változatokat, amelyekbe a szexturizmus célországjaiban ütközik bele a turista (Gunther, 1998). Kutatásunk mintavétele következtében az adatszolgáltatók nem tekinthetők a prostitúció-fogyasztók reprezentatív mintájának, s az adatok arra sem használhatók fel, hogy a migráns szexmunkások iránt mutatkozó igényről az egyes országok között összehasonlító jellegű állításokat tegyünk. Az azonban egyértelműen kiderül adatainkból, hogy az ügyfelek sehol nem tekinthetők homogén masszának abban a vonatkozásban, hogy partner-választásaik hogyan irányulnak a helyi „lányokra” és a külföldről jöttekre, s egyáltalán nem lehet úgy fogalmazni, hogy aki hajlandóságot mutat prostitúciós szolgáltatások vásárlására, az elsősorban „idegenből jött lányok” szolgáltatásaira formál igényt.

A kutatás tisztázni szándékozott azt is, hogy az etnikai vagy nemzeti sztereotípiák, a szexuális rasszizmus és az „árfekvéssel” kapcsolatos megfontolások vajon befolyásolják-e a kuncsaftokat választásaikban. Megkérdeztük tehát tőlük, mennyire értenek egyet (vagy nem) egy sor, a külföldi és a helybéli szexmunkásokat összehasonlító állítással. Adatszolgáltatóink között sokan gondolták úgy, hogy a „külföldről jött” prostituáltak esetében könnyebb ellenőrzést gyakorolni afölött, hogy az ember „mit kap a pénzéért”. Szerintük ezek a lányok olcsóbbak, és rugalmasabban hajlandók az elvárásokhoz igazodni, mint a helyi lányok. A mintán

belül ők kisebbségnek voltak tekinthetők – ha nem is elhanyagolható kisebbségnek, hiszen arányuk meghaladta az egyharmadot. Nem biztos, persze, hogy ezek a vélemények személyes tapasztalatokból táplálkoznak, hiszen az erről véleményt formálók többségéről kiderült, hogy csak helybéli prostituáltakkal keveredtek üzleti kapcsolatba.

Tegyük hozzá mindehhez még valamit. A kérdőívekből (illetve az interjúkból) származó adatok azt támasztják alá, hogy „a külföldiekre” való rákérdezés valószínűleg nem nagyon volt alkalmas arra, hogy az „idegen lányok” iránti preferenciáikat (vagy azok hiányát) kielégítő módon jelezze. A „vásárlók” fejében általában egészen különféle sztereotípiák élnek a különböző helyekről jött migráns-csoportokkal szemben. A „migráns szexmunkás” hívószó többnyire nem valami egységes csoport képzetét formálja meg bennük. Sokkal jellemzőbb, hogy különböző csoportokat a rasszi vagy etnikai hierarchia különböző lépcsőfokaira képzelik. Delhiben a legtöbb ügyfél úgy gondolta, hogy a Nat Bedia etnikumból származó sötét bőrű lányok és asszonyok tekinthetők a hierarchia legaljának. Náluk több a respektje a helybéli sötét bőrszínű nőknek, s emezeknél is magasabb a státusa a világos bőrű nepáli nőknek. A fehér, európai szexmunkások szinte mindenki szemében a csúcsot jelentik. Az is kiderült, hogy egyesek szerint kell léteznie egyfajta összefüggésnek a kliens társadalmi státusa és az általa megvásárolt szexmunkás rasszi-etnikai identitása között. A kliens társadalmi státusa és a prostituáltak egyfajta rasszi-nemzeti hierarchiában elfoglalt helye közötti összefüggésről egyik thai interjúalanyunk nagyon is egyértelműen nyilatkozott:

„Én jobban szeretem a thai lányokat, mert velük otthonosabban érzem magam. Én nem érzem magam »büszkébbnek«, ha egy külföldről idejött csajjal megyek el. Társadalmilag elég lenézett dolog burmai csajokkal elmenni, mert ők olyan konkrét intézményekben dolgoznak, amiknek a rangja alacsonyabb, és a barátaid lenéznék, ha oda jársz. Ebben a férfi társadalomban az tüntet föl jó vagy rossz színben, hogy milyen helyre jársz csajozni. Ott, ahol a külföldiek dolgoznak, rosszak a feltételek. Ha egy masszázsszalomban jársz, az fasza. Ha van egy egyetemista csajod, az is fasza. A thai nők másfajta helyeken dolgoznak, például karaoke-klubokban. Ők sokba kerülnek. A szegényebb embereknek a külföldi szexmunkásokhoz kell fordulniuk, mert ők olcsóbbak.” (27 éves, nőtlen, thai kormánytisztviselő a PR szektorban.)

Más szavakkal: mivel a Burmából jött migránsok olcsóbb – a külföldről bevándoroltak és a szegényebb thai ügyfelek kielégítésére létesített – bordélyokban dolgoznak, ha valaki egy burmai nőtől vásárol szexet, az annak indikátorává lesz, hogy neki alacsony a társadalmi státusa. A meginterjúvált thaiak többsége egyetértett abban, hogy a thai asszonyok és lányok a szexpiacon fölötte állnak a burmaiaknak. Ez részben a sötétebb bőrszínnel kapcsolatos negatív előítéletnek tudható be, mely azt a piszkossághoz, a kifinomultság hiányához, és a paraszti mivoltához asszociálja (a kérdőíves adatok alapján a thai megkérdezettek 42 százaléka a „világos bőrszín” említette meg azon három tulajdonság között, melyet leginkább értékelt egy szexmunkásban). A sötétebb bőrűekről alkotott kedvezőtlenebb véleménybe belejátszik az is, hogy a Burmából jött nők a leginkább lepusztult helyeken találnak csak munkát maguknak, és sokkal nagyobb az esélye, hogy kényszer révén kerülnek prostitúcióba – ami azután a szexuális egészségügyi státusukat is erőteljesen befolyá-

solja. A másik döntő szempont, ami miatt ezek a kérdezettek a thai nőket részesítették előnyben, az volt, hogy velük könnyebb volt kommunikálni. „Nehéz úgy szexelni, hogy az ember nem beszél közben. Ha nem tudsz a másikkal beszélni, akkor a »kellő érzés« odavan” – jelentette ki egyik interjúalanyunk.

Amikor a helybéli és a külföldi szexmunkások „kvalitásait” kértük összehasonlítani dán interjúalanyainktól, ők is fontosnak tartották, hogy a két ember beszélni tudjon egymással. Ők is a helybélieket helyezték legfelülre, s arra hivatkoztak, hogy a dán lányok (legalábbis azok, akik nem drogoznak) jobb minőségű szolgáltatást nyújtanak, mint a külföldről jöttek. Amikor azt kellett megítélni, hogy melyik csoport „fölkészültebb” arra, hogy konkrét igényeiket kielégítse, mind a thai, mind a dán kuncsaftok ugyanazokban a dimenziókban gondolkodtak (vagyis: legyen tiszta, beszélje az anyanyelvemet, törődjön velem, fontos legyen számára, nekem örömet szerezni akaró profi legyen). E véleménybe szociális kontextusok figyelembe vétele is belejátszhatott. Ennek megfelelően gondolták azt kérdezetteink, hogy azok a migránsok, akiket erőszakkal kényszerítettek bele a prostitúcióba (vagy „szerencsétlen társadalmi körülményeik” révén kényszerültek bele) kevésbé vonzóak, mint a helyben adódó „önkéntesek”, akik maguk választották ezt a pályát, és megfelelő körülmények között élik. A Spanyolországban és az Egyesült Királyságban folytatott kutatásaink eredményeiből hasonló kép bontakozik ki. Így például a teneriffai üdülőhelyeken a szexvásárló brit turisták (nemkülönböztetve az „idegenbe szakadt” angolok) többre tartják az Angliából jött szexmunkásokat, mint a latin-amerikaiakat, mert értéklik a „közös nyelvet”. Hasonló logika alapján a helyiek és a Spanyolországból jöttek inkább a latin-amerikai szexmunkásokra bukznak. A teneriffai prostitúciós piacra Afrikából érkezett nőkre sem a spanyol, sem az angol kuncsaftok nem bukznak. Azt gondolják róluk, hogy „piszkosak”, hogy „lopnak”, és hogy „striciknek dolgoznak”.

Ismételten le kell szögeznünk: az egyes országokban megkérdozett ügyfelek nem tekinthetők az adott országban prostitúciós szolgáltatásokat vásárlók reprezentatív mintájának. Ennek ellenére is érdemesnek mutatkozhat figyelmünkre, hogy valahány országban, ahol a kutatást végeztük, akadtak olyan fogyasztók, akik határozottan állították a migráns szexmunkások bizonyos csoportjairól, hogy azok tényleg a skála legaljára helyezhetőek. E minőségükben az e csoportokba tartozókat a megkérdozettek szerint töményen jellemezte mindaz, ami – bármi legyen is az – a prostituáltakban taszító lehet (hideg, érzelemmentes, üzleties szellemű szajha; piszkos, ápolatlan és iskolázatlan nyomorultja a társadalom legmélyebb bugyrainak; vagy pedig patetikusan kihasznált-kiszolgáltatót áldozat, a jóléti társadalom sérültje, akivel visszaélnék). Hogy konkrétan mit találnak zavarónak, az részint a megkérdozettek személyiségén, részint pedig azon múlik, hogy a célkeresztbe került csoportról a társadalomban milyen rasszista sztereotípiák vannak éppen forgalomban. Az adatokból tehát kiolvasható, hogy a fogyasztók egy része a migráns szexmunkásokra úgy tekint, mint akik jobb híján a helyi, kívánatos, „first class” szexmunkások pótlékát jelentik azok számára, akik az előbbieket nem engedhetik meg maguknak. Egyik megkérdozettünk sem óhajtott olyan színben föltűnni, mint aki képes lenne kedvelni az ebbe a

TANULMÁNYOK

„legalja” csoportba tartozó lányokat, ez azonban nem feltétlenül jelentette azt – épp ellenkezőleg –, hogy ne vásárolták volna ezek szexuális szolgáltatásait. A válaszok olyasmit engednek sejtetni, hogy ezt azonban inkább anyagi megfontolásból tették, mintsem a bármilyen (rasszi, etnikai, vagy állampolgárság szerinti) értelemben idegennek tekinthető szexmunkások iránti érdeklődésből.

3.4. Attitűdök az emberkereskedelem szállította vagy egyéb módon „kényszerített” prostituáltakkal szemben

(...)

A problémát úgy igyekeztünk földeríteni, hogy megkérdeztük: mi a teendője egy kuncsaftnak, ha olyan prostituálttal kerül kapcsolatba, akiről úgy gondolja, hogy emberkereskedelem áldozataként került abba a helyzetbe, amelyben találkozik vele. Azoknak, akik már vették igénybe prostituáltak szolgáltatásait, egynegyede azt mondta, hogy az embernek ilyenkor tevőlegesen segítenie kell a nőnek kimenekülnie ebből a helyzetből, s több mint felük nyilatkozott úgy, hogy az abúzusokról a rendőrséget értesíteni kell. Jól tudjuk, persze, hisz kutatások tömege igazolta már, hogy óriási a különbség a között, hogy az emberek *mit válaszolnak* – következmények nélkül – egy kérdőív-kérdésre, illetőleg a között, hogy adott helyzetben *ténylegesen hogyan viselkednek*. Semmi okunk tehát azt feltételezni, hogy megkérdezetteinknek tényleg a fele rohanna a rendőrségre, jelentést tenni, valahányszor egy szabadságában korlátozott prostituált keveredik az útjába. Ennek ellenére, a kérdésre adott válaszok – főleg az interjúk eredményeivel összevetve – azt látszanak mutatni, hogy a szolgáltatásokat fogyasztók között tényleg jelentős különbségek mutatkoznak abban a tekintetben, hogy mennyire hajlandók olyan nővel vagy lányokkal üzletet kötni, akiről tudják (vagy vélelmezik), hogy erőszakkal lettek belekényszerítve a prostitúcióba.

Az interjúkban például elég egyértelműen abba ütköztünk, hogy azok a kliensek, akik zavartalanul használtak olyan prostituáltakat, akiről pontosan lehetett tudni, hogy szabadságukban korlátozottak, s emberkereskedelem útján kerültek a piacra, nem is úgy gondolnak a szexmunkásra, mint olyan személyre, aki a prostitúciós *kontraktusba* egyetértőleg megy bele. Ők sokkal inkább azt gondolják, hogy a prostituált nem több jószágnál, vagyis olyan tárgynál, amely fölött a tárgy használatát megvásárló meghatározott időre birtokjogot nyert. Jól illusztrálja ezt a felfogást, ahogyan egyik interjúalanyunk, aki a prostitúciót olyan piacnak tekintette, ahol a nő (mint nyomatékkal leszögezte) *saját maga bocsátja áruba magát*, a következőket mondta:

„Ha időnként erőszakra is sor kerül, abban többnyire a nő a hibás. (...) Nézzék, én kimegyek a piacra és veszek valamit. Ha elégedett vagyok azzal, amit vásároltam, akkor mi a fenéért erőszakoskodnék?! Akkor fogok erőszakot alkalmazni, ha úgy érzem, hogy át lettem verve, amikor színvonal alatti kiszolgálásban, elfogadhatatlan bánásmódban részesülök, amikor baleknak néznek. (...) Az is előfordulhat, hogy a prostituált óvszerhasználathoz akar ragaszkodni. Azt akarja, hogy a kliens húzza föl a kotont. Hát naná, hogy az ember

ilyenkor begorombul, aztán összetűzés lesz a vége.” (54 éves, házas, indiai banktisztviselő.)

Egy másik ügyfél pedig így nyilatkozik:

„Ha (a prostituált) zsebre vágja a pénzt, aztán meg nem úgy teljesít, ahogy az el van tőle várva, a kuncsaft nyilván begurul. Nézzék, én értem, hogy a prosti főleg és elsősorban azért van ilyen helyzetben, mert nincs más választása, vagy mert belekényszerítették. Részevétel vagyok iránta, főleg ha belekényszerítették vagy eladták. Azt azonban tudomásul kell venni, hogy a húsipiacon dolgozik, és a húsipiac törvényei rá ugyanúgy vonatkoznak, mint arra a nőre, aki szabad akaratából jött ki a piacra. (...) Lehet, hogy ez csúnyán hangzik, de attól még tény, hogy piaci áru, aki egy szolgáltatást kínál, azzal üzletel. Ezt tudomásul kellene vennie. Mindannyian így vagyunk ezzel a világban.” (39 éves, házas, indiai köztisztviselő.)

Olyan interjúalanyok is akadtak, akik azt gondolták a szexkereskedelmen belüli kényszermunkáról, hogy az a kuncsaftok számára előnyös. Egy 21 éves indiai üzletember úgy gondolta, hogy a bordélyoknak eladott nepáli lányok „új korokban még nagyon kedvesek. Nem beszélnek sokat, és igyekeznek az ügyfél kedvében járni. Azt csinálják, amit mondasz.” Két olyan indiai fogyasztó, aki számára különösen fontosnak bizonyult a meleg emberi kapcsolatot, a törődés és az intimitás szimulálása a prostituáltakkal való kapcsolatukban, hasonlóképpen úgy gondolta, hogy a formálisan szabad és-vagy helyi prostituáltakhoz képest az odahurcolt és szabadságukban erősen korlátozott szexmunkások szolgáltatásai több jót nyújthatnak a kuncsaftnak. Mint elmagyarázták: azért gondolják, hogy így lenne, mert ezek a szexmunkások annyira magányosak és boldogtalanok, hogy hajlamosak a kuncsaftnál keresni a törődést, az együttérzést. Mint egyikük fogalmazott: „Gyakorlatilag senkihez nem fordulhatnak az ügyfeleiken kívül. Így aztán a legtöbb külföldről idekerült nő csak a kuncsaftoktól várhat valami emberi melegséget.” (48 éves, házas, indiai férfi, egy tégláégető üzem tulajdonosa.) Az ilyen ügyfelek hajlamosabbak voltak tolerálni a prostituáltakkal szemben elkövetett erőszakot (netán „magyarázattal” szolgálni rá); az is kiderült róluk, hogy inkább hajtanak a fiatalabb és-vagy sebezhetőbb prostituáltakra.

Más klienseket – s ilyenek a kutatásba bevont valamennyi országban meginterjúváltak között akadtak – elborzasztott az a gondolat, hogy olyan prostituáltaktól kelljen szexet vásárolni, akik sérülékenyek vagy kétségbeesett helyzetben vannak, illetve akiket úgy kényszerítettek bele a prostitúcióba. Annak oka, hogy „szolgásonban lévő” prostituáltakkal nem kötöttek alkut, nem mindig és nem kizárólag fennkölt erkölcsi elvekben keresendő. A megkérdezettek megjegyzéseit ugyanis – valahányszor a kényszermunka-prostitúció erkölcstelenségéről beszéltek – át- meg átszótták az olyan természetű utalások, hogy őket magukat nem tudná fölizgatni egy olyan nő használata, aki nem szabad elhatározásából választotta a szakmát, illetve az arra vonatkozó, hogy a legalja körülmények között dolgozó lányok nem tudnák kielégíteni legfontosabbnak tartott igényeiket. Tegyük hozzá mindehhez: annak nyomatékos említése, miszerint ők nem lennének hajlandók kényszermunkásként alkalmazott prostituáltak szolgáltatásait megvásárolni, sokuk esetében az átlagosnál magasabb társadalmi státus kifejezése volt; annak megerősítése, hogy ők

TANULMÁNYOK

maguk nem szegények, iskolázatlanok, nem „bunkók”, nem is züllött erkölcsűek – és ők maguk sem valahonnét idegenből kerültek ide.

Azt is célszerű megjegyeznünk, hogy egyes kliensekkel, akik arról számoltak be, hogy őket erkölcsileg felháborítaná az a gondolat (vagy-és „lekonyulnának” tőle), hogy kényszermunkában foglalkoztatott szexmunkást kelljen használniuk, azért persze megesett, hogy ilyenek szolgáltatásait vásárolták meg. Ilyesmi vagy azért fordult elő, mert részegek voltak, vagy azért, mert az adott pillanatban éppen nem tellett drágább (többet kérő) nő megvásárlására. Vagy pedig azért, mert – a konkrét helyzetet figyelembe véve – ilyen nő került a legközvetlenebbül a kezük ügyébe. Szögezzük tehát le: az attól való húzódozás, hogy az ember a leginkább kiszolgáltatott, legnyomorultabbul kizsákmányolt prostituálttól vásároljon szexet, nem föltétlenül a legmagasztosabb erkölcsi elvekkel való elköteleződés eredményeképp áll elő, s még ha így is lenne, ezek az elvek könnyen föladhatók-föladódnak, ha az ügyfél éppen be van rúgva, vagy pénzsűkében van. Továbbá: akkor is fölfüggesztik őket, ha a prostituált nem „igazodik” kellőképpen a kuncsaftnak ahhoz az elképzeléséhez, hogy hogyan is néz ki egy „echte áldozat”. Ennek ellenére is igaz lehet, hogy azok a vásárlók, akiket valamilyen erkölcsi megfontolás visszatart attól, hogy a prostitúciós szolgáltatások kényszer-, illetve rabszolgamunka-szerű megnyilvánulásait fogyasszák, illetve akik jobban élvezik a nővel való szexet, ha azt képzelhetik, hogy az szabad akaratából kötött velük üzletet, kevésbé hajlandók arra, hogy „kényszermunkásoktól” vásároljanak szexet, mint azok, akik a prostituáltakat egyszerűen piaci árucikknek gondolják, és-vagy éppen azért keresik a legkiszolgáltatottabb helyzetű szexmunkásokat, hogy maximálisan kiélvezhessék az üzleti ügyleten belül hatalmi erőfölényüket.

4. Háztartási munka

(...)

4.1. A munkáltató társadalmi profilja

Valószínűleg sokan gondolják úgy, hogy arra rákérdezni, vajon „miért lesz valakiből kuncsaft”, bizonyára fontos és érdekes információkkal szolgálhat, azt firtatni azonban, hogy „miért alkalmaz valaki háztartási alkalmazottat”, nagyjából értelmetlen. Háztartási munkák elvégzésére fölfogadni valakit teljesen „normális” dolog és – szemben azzal, amikor valaki szexet pénzen vásárol – egyáltalán nem esik olyan megítélés alá, hogy ilyenkor az ember valami mélyen személyes és morális döntést igénylő lépésre szánja el magát. Azok a kutatások, melyek azt próbálták meg nyomon követni, mi okozza a magán-háztartásokban foglalkoztatottak létszámnövekedését, hajlamosak a demográfiai struktúrákban és a családösszetételben bekövetkezett változásokra, a munkaerő-állomány „elnőiesedésére”, illetve az ellátások közösségi kielégítésében mutatkozó hiányokra koncentrálni a figyelmüket. Úgy tűnik, egyre inkább rájövünk, hogy az állam tevékenysége is kelthet új szükségleteket. Kutatási adataink

nagyjából-egészében alátámasztják, hogy e strukturális kérdések valóban fontosak lehetnek. Válaszóink 45 százaléka tudott azért munkába állni, mert otthonra munkaerőt fogadott föl. A 10 évesnél fiatalabb gyerek(ek)-kel rendelkezők 47 százaléka mondta azt, hogy csak így tudta biztosítani, hogy szükség esetén legyen, aki a gyerek(ek)re felügyel. Adataink azonban amellet is szólnak, hogy a háztartási alkalmazottak fölfogadásának okaira vonatkozó kutatás kérdéskörét más vonatkozásokra is ki kellene terjeszteni. Nem lehet nem észrevenni, mekkora jelentősége van a „takarításra” mutatózó igénynek: megkérdezetteink 43 százaléka alkalmazott cselédet csak azért, hogy a lakása tisztán és rendben legyen tartva. Ez meglehetősen érdekes kérdéseket vethet föl a lakás „csinosan” tartásának „szükségletével kapcsolatban”, illetve azt illetően, hogyan is viszonyul ez a munkáltató társadalmi státusának újratermeléséhez, és így a háztartási alkalmazottra mutatózó „fogyasztói igény” strukturálódásának különféle módozataihoz. Rávilágít tehát arra, hogy az ilyen szolgáltatásokra mutatózó szükséglet társadalmi „megkonstruálásának” többféle mechanizmusa is lehet, s hogy az a kérdés: „ki miért alkalmaz cselédet?” jóval bonyolultabb annál, mintsem azt elsőre képzelnénk.

Az interjúk adatok arra látszanak utalni, hogy maguk a munkáltatók igencsak tisztában vannak a kérdés bonyolultságával. Ez különösen azoknak a „külföldre szakadtaknak”, az expatriáltaknak az esetében volt megfigyelhető, akik Bangkokban és Hongkongban telepedtek meg. A „háztartásbeli” nők nagyon is tisztában voltak azzal, hogy ha a „hazamenetelt” választanák, akkor nem nagyon alkalmazhatnának teljes munkaidejű háztartási cselédet, még kevésbé olyat, aki velük egy fedél alatt lakik. Azok, akik több országban is éltek valamennyit, nagyon is pontosan tudatában voltak: annak eldöntése, vajon hány alkalmazottra van is „múlhatatlan szükség” a háztartásban, a körülményektől függően nagyon is változékony lehet.

„Ha őszinte akarok lenni, azt kell mondanom: tudom, hogy ezzel az egészszel nekem magamnak kellene boldogulnom. (...) A nővérem (...) Angliában él, három gyereke van, és nincs senki, aki besegítene neki. Azt gondolom, hogy nekem sem lenne szükségem kisegítőre, hiszen itthon vagyok, nem dolgozom. Magam is megcsinálhatnám, de ugyan miért tenném?” (Hongkongban élő angol nő, korábban tanítónő volt, jelenleg nem dolgozik.)

„Itt, Indonéziában mindenkivel együtt él a teljes családja. Így aztán több embert fogadunk fel, persze, mint amennyire igazából szükségünk lenne. Ez nemcsak pénzkérdés; nem arról van szó, hogy errefelé a munkaerő olcsóbb, hanem arról is, hogy errefelé így szokás, mert gondoskodni kell az emberekről.” (Bangkokban élő holland férfi, egy távközlési társaság vezető beosztású alkalmazottja.)

Hogy milyen élet- és munkakörülményeket tartanak a cselédek számára megfelelőnek, természetesen attól is függ, hogy a meginterjúvált személy az adott időpontban éppen hol lakik.

„Egy barátnőm éppen most, márciusban hívta át magához innen [Hongkongból Londonba] azt a nőt, aki régen neki dolgozott. (...) És át kell gondolnia a régi viszonyukat, úgy, ahogy van, hogy az új ajánlata elfogadható legyen. A barátnőm itt, Hongkongban, egy öt-hálószobás lakást bérelt, a neki dolgozó nőnek saját hálószobája volt nála, az ahhoz

TANULMÁNYOK

tartozó fürdőszobával együtt. Arról persze szó sem lehet, hogy Angliában ugyanezt kaphassa, de azért valami elfogadhatót mégiscsak kell kapnia. Ha otthonról látogatók jönnek, és azt látják, hogy itt [Hongkongban] hogyan laknak a cselédek, általában teljesen elhűlnek ettől...” (Hongkongban élő angol nő, részfoglalkozású ügyvéd.)

4.2. Mi okból alkalmaznak magánháztartások migránsokat?

A cselédet alkalmazó magánháztartások esetében az alkalmaztatás mindig erősen szegmentált a nem, az életkor és a származás tekintetében. A munkaerőpiacon kialakult hierarchiákban a különböző vándormunkások igencsak más-más helyet tudnak kivívni maguknak, attól függően, hogy honnan, a világ mely részéről, milyen országból jöttek, mi a „vándormozgalmi státusuk”, a nemük, milyen színű a bőrük (s minden fogadó országban még egész sor olyan szempont adódhat, amely – ott – nagyon is fontosnak bizonyul). Mindazokban az országokban, ahol adatot gyűjtöttünk, azt tapasztaltuk, hogy a munkáltatóknak határozottan kialakult preferenciáik voltak a tekintetben, hogy háztartási-cselédi munkára milyen csoportokat vagy milyen származású embereket fogadjanak föl. Indiában például kifejezetten előszeretettel alkalmazták a szubkontinens keresztényeit, mivel róluk az a kép él, hogy értenek a mesterségükhöz, keményen dolgozó, szorgos, fegyelmezett munkások. Svédországban a „balti államokból jövő lányoknak” volt keletjük, mivel „társadalmi és gazdasági segítségre van szükségük” – a muszlimok és cigányok viszont kerülendőek voltak. „Na, ha valakit nem, akkor cigányt nem! Képzeld el egy bőszojnyás személyt! Mindenki tudja, hogy megbízhatatlanok.” Thaiföldön a burmaiakat tartották háztartásvezetési munkákra a leginkább alkalmasnak. Thai válaszadóink úgy vélték emezekről, hogy olcsó munkaerőnek számítanak (82 %), keményen, szorgalmasan dolgoznak (82 %), engedelmesek (69 %), márpedig a szemükben e tulajdonságok bizonyultak egy háztartási alkalmazott legkívánatosabb tulajdonságainak.

Bár a háztartási alkalmazottak munkaerőpiacán a vándormunkásokról gyakran nagyon is eltérnek a vélemények, migráns voltuk mégis kívánatossá teheti az alkalmazásukat. Amikor az őket felfogadókat arról kérdeztük, milyen előnyét látják annak, hogy a helyben található munkaerő helyett vándormunkásokat alkalmaznak (India esetében nemcsak a külföldieket értettük bele ebbe a kategóriába, hanem az államhatárokon belül mozgó vándornépességet is), nagyon gyakran arra hivatkoztak, hogy a migránsokkal sokkal rugalmasabban lehet tárgyalni a ledolgozandó munkaórák számáról, illetve a munkaidő-beosztásról, „együttműködőbbnek” bizonyulnak, kevésbé szabotálják el a munkát, lehet velük alkudni. Olasz és svéd interjúalanyaink különösen hangsúlyosan utaltak arra, mekkora különbség van a helybéliek által támasztott követelmények és a bevándorló munkások tanúsította rugalmasság és hajlékonyság között.

„Általában sokkal alkalmazkodóbbak, mint a svédek. A svédek nagyon szabály-vezéreltek. Egy svéd számára az elképzelhetetlen, hogy éjszaka vagy hétvégén dolgozzon. A bevándorolt vendégmunkások vita nélkül elfogadják a velük szemben támasztott munkafeltételeket.

A svéd munkavállalók meg egyébről sem tudnak beszélni, mint a szakszervezeteik által kitért szabályokról. (51 éves, házas, svéd pénztárosnő.)

A tíz meginterjúvolt svéd munkáltató közül hatan úgy jellemezték a svédeket, hogy azok „teljesen el vannak rontva”. Ami azt jelenti, hogy – a társadalombiztosítási rendszerükre hivatkozva – gyakran nem fogadják el a fölkinált munkát, vagy hajlamosak a szakszervezeteikhez fordulni. Olaszországban tíz interjúalanyunk közül heten panaszkodtak arra, hogy az olaszokkal nehezebb boldogulni, és követelődőbbek, amikor munkaszerződést kötnek. Ezzel szemben – mondták olasz megkérdezetteink –, a bevándoroltak keményen dolgoznak, hálásak, amiért foglalkoztatják őket, és lelkesen végzik munkájukat. Mivel a házimunka az informális szektor körébe sorolódik, a munkavállalók – elméletileg – bármikor fölmondhatnak. Sok munkáltató számára ez problémát jelent, hiszen annak az alkalmazottnak a helyébe, akinek kisujjában van, hogyan is „működik” a háztartás (s mindez még inkább igaz arra, aki kiépített valamiféle kapcsolatot a családban élő gyerekekkel vagy ellátásra szoruló öregekkel), igazán nem könnyű egyik pillanatról a másikra valakit „lekasztani”. Az interjúkban nem egy keserű panasz fogalmazódott meg olyan alkalmazottakkal szemben, akik „egyszerűen megpattantak”. A vendégmunkásokról sok munkáltató azért formált kedvezőbb véleményt, mert úgy gondolta: ezek nem tűnnek el egyik pillanatról a másikra. Vagy azért, mert a bevándorló státusukat ez veszélyeztetheti, vagy azért, mert nincs hová menniük. Általánosan osztott vélemény, hogy a vándormunkások – akár belföldiek, akár külföldiek – rugalmasabbak, együttműködésre hajlandóbbak, s „röghöz kötöttebbek”, mert nem nagyon van hová tovább menniük. Ez, nyilvánvalóan, nem úgy értelmezendő, hogy a vándormunkások személyisége „belülről fakadóan” hálásabb és-vagy lelkesebb lenne másokénál. Megkérdezetteink mindenütt egyértelműen tisztában voltak azzal, hogy a migránsokra azért könnyebb befolyást gyakorolni, mert nekik korlátozottak a választási lehetőségeik. Jól kivehető ez egy Hollandiából expatriált interjúalanyunk esetében, aki Szingapúrban is, Thaiföldön is foglalkoztatott cselédet. (Tegyük hozzá: az általa mondottakból elég egyértelműen kiderül, mennyire megalapozatlan azt vélni, hogy a munkavállalók számára a vándormunkásokra hozott jogi intézkedések és szabályrendeletek *per definitionem* bármiféle védelmet nyújtanának.)

„Szingapúrban a rendszer a munkáltató szempontjából nézve tökéletesen működik. Nála van a Fülöp-szigeteki cseléd munkakönyve (aki e nélkül nem mozdulhat), ha pedig az alkalmazott tovább akar állni, fizetnie kell. A munkáltató a kormánynak fizet – ez teljesen hivatalos –, de a cselédlány sorsáról a munkáltatója dönt. (...) Arról szó sincs, hogy csak úgy elmehetne.”

Ez jól mutatja, hogy a munkáltató számára miért előnyösebb vándormunkást alkalmazni. Ez a fajta munkaerő sebezhető; nincsenek igazi választási lehetőségei. A cselédmunkát igénybe vevők egyike úgy fogalmazott, hogy a cselédmunka olyan, mint a prostitúció. Senki nem vállalkozik rá, ha tud más lehetőséget találni a megélhetésre. A bevándoroltak azért tűnnek ideálisnak erre a fajta munkára, mert a munkát föl vállaló személy minden kapcsolati hálójából kiszakított szinguláris egység, aki

TANULMÁNYOK

kötöttségek nélkül alkalmazkodhat az őt foglalkoztatni akaró család kívánalmaihoz.

A helyi piacon munkát kereső vándormunkás rasszi, etnikai vagy állampolgársági „mássága” ugyancsak a munkáltatók kezére játszhat abban, hogy kedvező megoldást találjanak a munkáltató és a vele „egy légtérben élő” alkalmazott közötti kapcsolat egy zavaró elemének kiküszöbölésére. Arra, nevezetesen, hogy sokakat meglehetősen zavar, hogy egy lakásban kell élniük a náluk munkát vállalóval, a cseléddel. Több interjúalanyunk is nyilatkozott úgy, hogy azért alkalmaztak külföldieket, mert ez jelentősen megkönnyítette a munkáltató és a munkavállaló közötti „áthidalhatatlan” viszony kezelhetőségét. Mint azt egy filippinót alkalmazó, Hongkongban élő angol nő megfogalmazta:

„Nehéz olyan alkalmazottat fölfogadni, aki közülünk való, mivel mindenfélék vannak a fejünkben a társadalmi osztályok közötti viszonyokról. Nem igaz? Az meg a házon belül esetenként nagyon kínos is lehetne. Amikor viszont olyan valakivel van dolgod, aki idegen országból jött, akkor ez az egész cucc nem jelentkezik problémaként. Nincs az egész »mi az, hogy középosztály«, »mi az, hogy munkásosztály«, »mi a franc a felső osztály« cirkusz... Ez az ember egy másik rasszból való.”

Mindazonáltal ahhoz, hogy a munkáltató megoldást találhasson azt illető szorongásaira, amiért egy „idegennel” kell megosztania az otthonát, a munkavállaló „másságát” a fentebbiekben már tárgyalt sebezhetőség bizonyos kategóriáival kell összekapcsolnia. Például:

„Külföldiek, illegálisan tartózkodnak itt, emiatt félnek is, meg is vannak ijedve, így aztán nem is »fújják föl« magukat. Ellenkezőleg. Nagyon-nagyon kicsire összehúzzák magukat, így aztán könnyebb is velük az egyetértést megteremteni, mint olyanokkal, akik arra hivatkoznak, hogy ez itten az ő országuk is. Igazán nyomorult helyzetben vannak (...) rettegés az életük.” (Londonban élő női munkáltató, lásd Bott, 2003.)

Ráadásul, amikor az ember egy mindenféle kötelékből kiszakadt, elszigetelt, sebezhető, választások és lehetőségek nélküli embert alkalmaz, könnyen eshet abba a kísértésbe, hogy az általa gyakorolt kizsákmányolási helyzetet paternalista-maternalista jótéteményként értelmezze. Interjúalanyaink sokkal szívesebben beszéltek az olyan szavak nyelvén, mint „kötelezettségvállalás”, „felelősség” vagy „támogatás”, mintsem hogy az erőviszonyok és a kizsákmányolás logikájának nyelvét használták volna; a piaci viszonyok nyelve helyett szívesebben hivatkoztak „természetes” viszonyokra. Amint egy (rendkívül gazdag) thai földi interjúalanyunk megfogalmazta volt: „Ha családtagként fogadjuk őket magunk közé, több követelésünket kell elfogadniuk; tisztelettudóbbnak és hűségesebbnek kell mutatkozniuk.” Nem árt utalnunk rá: ahogy a kliensek hajlamosak a prostitúcióról azt gondolni, hogy az nem egyéb a pénzre vágyó prostituált és a szexuális kielégülésre vágyó kuncaft közötti szimbiotikus kapcsolatnál, ezek az interjúalanyok is erőnek erejével kölcsönös függőségi kapcsolatnak akarják látni és láttatni a háztartáson belüli cselédmunkát. A cseléd szegény, pénzre és munkára van szüksége, a munkáltatónak pedig „rugalmas” munkaidőben foglalkoztatható munkaerőre – így kölcsönösen azt nyújtják egymásnak, amire a másiknak szüksége van. Amikor egy ilyen kapcsolat létesítésére vállalkozik, a munkáltató

„kedvességéről”, „együttérzéséről”, illetve megfelelő társadalmi státusáról tesz tanúbizonyságot. A vándormunkások tehát függő helyzetük, illetőleg hálás természetük révén bizonyulnak alkalmasnak látszani a cseléd-munkára, ami viszont előírja számukra, hogy ne hogy már piaci viszonyokat akarjanak érvényesíteni a munkakapcsolatban. Semmi ne kényszerítse a munkáltatót arra, hogy belássa: a munkaszerződés megkötése tisztán gazdasági tranzakció, a megvásárolt munkához nem jár semmiféle „érzelmi körítés”, és nincs is szó ilyesmiről.

„A köztem és a helybéli lányok között kialakult kapcsolat erősen »instrumentális« volt. Lényege, a gazdasági függőség. Semmiféle »emberi« vonatkozás, csak professzionális. Ha valamelyiküknek sikerült férjhez mennie, minden magyarázat nélkül lelépett. Annyira bepipultam ezen, hogy rendeltem egy csajszit Mauritiusról. Ő most totál a családhoz tartozik. Rohadtul vigyázunk arra, hogy mindene meglegyen, amire szüksége van. Vele soha nem éreztem még úgy, hogy csak azért van egy órával tovább, mert ki van neki fizetve a túlóra. Ezek a színes bőrű csajok tényleg nyomorult helyzetben vannak. Furcsa kapcsolatban vannak az otthon hagyott családjukkal. Pénzt küldenek nekik.” (39 éves, férjzett, olasz tanárnő.)

4.3. Szerződés és kötelesség

Mint legutóbbi példánk is jelzi, a piaci viszonyoknak a családi otthonba való beillesztése sok munkáltató számára mélységesen feszélyezőnek bizonyulhat. A családi otthonról többnyire azt képzeljük, hogy működését a kölcsönös egymásrautaltság viszonyai és az affektív kapcsolatok irányítják; értékei merőben mások, mint a piac önző és haszonelvű értékei, melyek sokkal inkább az egyéni érdek követését parancsolják, mintsem az eleve adott társadalmi szerepeknek való megfelelés parancsát. Ezzel magyarázható – egyszersmind ebből is következik –, hogy a háztartási munkát (ha fizetnek érte, ha nem) az emberek nem hajlandók a „szó szoros értelmében vett” munkaként fölfogni. Kutatási eredményeink a viszonyok két olyan – egyenként átfogó érvényű – modelljének létezését látszottak alátámasztani, melyek mindegyike kihat a háztartási cselédként való alkalmazás módjára. Az egyik a szerződéses viszony, mely a munka tárgyiasításán alapul. Ez a modell mindkét irányban áruviszonnnyá „tárgyasítja” a kapcsolatot: szakmai értelemben definiálja, milyen feladatok merülnek fel, s hogyan kell ezeknek eleget tenni; egyszersmind azt is, hogy a keletkező viszonyrendszert hogyan kell megérteni, megélni, kezelni. A másik modellt talán úgy definiálhatnánk, hogy azt a „kötelességtudat” működteti. Ez a modell a védelem és a felelősség fogalmain keresztül definiálja önmagát. A gazdának (legyen nő, vagy férfi) kötelessége, hogy gondját viselje a „segítő személyzetnek”; a cseléd nem áruként bocsátja szolgálatba szolgáltatásait, hanem mintegy „hozzátartozója” az őt alkalmazó személynek, olyan kötelelékek kötik a családhoz, melyet szolgál, melyek ugyan rendkívül hierarchizáltak, de amelyeket kölcsönösen illik kötelezőnek tekinteni. Ez a fajta modell tehát rendkívül kényelmes a munkáltató számára, ha a „segítő személyzet” kiszolgáltató helyzetben van (például úgy vállal munkát, hogy nincsenek papírjai).

TANULMÁNYOK

Hogy az egyik és a másik modell milyen gyakorisággal fordul elő, az természetesen mindig a konkrét helyzet függvénye. Az azonban világos, hogy az egyes munkáltatók gyakran váltogatják, hogyan is értelmezzék ezt a viszonyt. Az adatszolgáltatók 61 százaléka jellemezte úgy a háztartási alkalmazottal való viszonyát, hogy az „baráti és tárgyszerű”. Ehhez képest 19 százalékuk jellemezte „tárgyszerűnek”, 13 százalékuk pedig „barátinak”. A kutatási adatok arra is rávilágítanak, hogy a háztartási munkát valahogy másmilyennek képzelik, mint a másfajta munkákat. Ez különösen akkor válik szembeszökővé, ha megkérdezzük őket, milyen jogok illetik (vagy nem illetik) meg a magánháztartásoknál foglalkoztatottakat. Adatszolgáltatóink 48 százaléka gondolta úgy, hogy a cselédnek nincs joga szerződésben rögzíteni a gazdával a munkaviszonyt. 70 százalékuk gondolta úgy, hogy nincs joga szakszervezetbe belépni. A munkáltatók 52 százaléka szerint szó sem lehet minimumbér rögzítéséről, 45 százalék pedig az ellen tiltakozott, hogy a napi munkaidő korlátok közé lehessen szorítható. Annak ellenére, hogy Olaszországban például az ebben az ágazatban dolgozók szervezkedései hosszú történetre tekintenek vissza, s a háztartási alkalmazottaknak egy sor fontos jogot sikerült kivívniuk maguknak, egészen elképesztő dolgokba is beleütközhetünk. Így például az olasz minta munkáltatóinak 40 százaléka vélte úgy, hogy a háztartási alkalmazottat nem illeti meg fizetett szünnap; nem kötheti ki a napi munkaidejét; nincs kötelező minimumbér; nem jogosult nyugdíjra, nem illeti meg, hogy saját szobája lehessen, nem lehet szakszervezet tagja, és nem köthet tételes, elszámoltatható szerződést az őt alkalmazó személlyel. Svédországban sem volt nagyon más a helyzet. Még azok között is, akik a háztartási alkalmazottukkal kialakított viszonyt „tárgyszerűen szakmainak” minősítették, több mint 60 százalékra rúgott azok aránya, akik úgy gondolták, hogy alkalmazottuk esetében szó sem lehet valamiféle minimumberről; 40 százalékuk pedig úgy gondolta, hogy a cselédet nem illeti meg fizetett szabadnap. Azok a munkavállalói jogok, melyeket a „hivatalos” gazdasági életben az embert „normális” megillető jogoknak szokás tekinteni, annak ellenére sem illetik meg a háztartási alkalmazottként foglalkoztatottakat, hogy a retorika nagy fölhajtást csap a „tárgyi viszonyok” és a „szakmaiság” körül. Az interjúkban a munkáltatók gyakran hivatkoztak arra, hogy a kisegítő személyzetet az informális-illegális piacon szerzik be, s ezért úgy gondolják, hogy nincs miért betartani a normális – esetükben azonban irreleváns – munkajogi előírásokat.

„Mivel esetünkben teljesen illegálisan alkalmazzuk a nekünk dolgozó személyt, az önök által hivatkozott jogok esetünkre nem érvényesek. Természetesen úgy gondolom, hogy a háztartási alkalmazottakat ugyanazok a jogok illetik meg, mint bárkit, aki munkaviszonyban áll.” (51 éves, házas, svéd férfi, vállalati igazgatótanács tagja.)

No persze! A munkavállalókat természetesen *elvi*ekben mindenféle jogok megilletik, ha azonban egyszer az illegális gazdaságban vállalnak munkát, akkor erről a jogukról lemondanak, ez pedig überolja azt, hogy az őket foglalkoztatók erről a kérdésről netán mit gondolnak. A rejtélyes ellentmondást részben segíthet föloldani, ha arra utalunk, hogy a svéd és olasz interjúalanyok a társadalombiztosítási rendszer szociális védőháló-

jára gondolnak ilyenkor, mely alapvető védelmeket biztosít az illegálisan foglalkoztatottaknak (bár ez általában nem igaz a bevándoroltakra vagy az *au pair* alapon munkát vállaló háztartási segédszemélyzetre). Általánosabban fogalmazva: a munkáltatók úgy érezték, hogy a munkajogban előírtakkal nem kell törődniük, hiszen a náluk dolgozóknak, velük, őket egyénileg foglalkoztatókkal szemben, nincs szükségük semmiféle védelemre, illetve a magánháztartás keretei között zajló munkáltatói-munkavállalói viszony esetében az ilyen fajta jogok alkalmazhatatlanok, egyszerűen nem illelnek bele ebbe a sajátos kontextusba.

4.4. Életkor és háztartási munka

Egyes munkáltatók, minden köntörfalazás nélkül, úgy beszélnek a vándormunkásokról, mint (nagy) gyerekekről. Ahogyan egyik londoni interjúalanyunk nyilatkozott: „nem lehet rájuk másként nézni, mint gyerekekre. Annyira hiúk, hogy ezzel nem lehet mit kezdeni, és nem lehet tőlük elvárni a megfontolt viselkedést sem.” Nem vitás: mind a vándormunkások, mind a gyerekek különösképpen arra termettnek látszanak, hogy házimunkát végezzenek. Ez azzal magyarázható, hogy egyik csoportot sem tartják „természetes” módon a szabályos munkaerő-állományba tartozónak, továbbá azzal, hogy – mint már utaltunk rá – a cseléd-munkát nem tekintik szabályos, „hivatalos” munkaviszonynak. Kutatásunk eredményei azt mutatják: a segítő személyzetet alkalmazók erősen úgy vélik, hogy a 18 évesnél fiatalabbak számára sokkalta megfelelőbb háztartási alkalmazottnak állni, mint bármely más ágazatban elhelyezkedni. Különösen érvényes ez Indiára, ahol a cseléd-munkaerőpiac meghatározó fontosságú felvevő-ágazata a gyermek-munkaerőnek. Az előkutatást indiai terepen lebonyolító kollégáink határozottan azt állították, hogy gyermekkorú egyének cselédként való alkalmazását – főleg, ha azt a feladatot kapja, hogy „játsszótársa” legyen az őt foglalkoztató gyerekének – Indiában mindenhol tökéletesen elfogadhatónak tartják.

Delhiben, a cselédet tartó 48 megkérdezettből kilencen foglalkoztattak 18 évesnél fiatalabb személyt (közülük ketten 8 évesek voltak, további három pedig 16 évesnél fiatalabb). A cselédként alkalmazottak fiatalabbjára eléggé jellemző, hogy a munkáltató fedele alatt laknak és másoknál kevesebbet keresnek. Delhiben manapság a családnál lakó háztartási alkalmazottak bére havi 1000–2000 rúpia között mozog. A 18 évesnél idősebbek 15 százaléka, a 18 évesek vagy annál fiatalabbak 40 százaléka keresett maximum havi ezer rúpiát. Jóllehet a Delhiben megkérdezett munkáltatók közül csak kilencen alkalmaztak 18 évesnél fiatalabb személyzetet, a 124, alkalmazottként nyilvántartott háztartási cseléd 45 százaléka 25 évesnél fiatalabb volt. Egy sor megkérdezettünk vagy korábban, vagy jelenleg is alkalmazott gyerekeket és fiatalkorúakat, s ennek előnyét leginkább abban látták, hogy „így beidomíthatod őket arra, hogy a számodra megfelelő módon végezzék el a munkát”. Amikor arról kérdeztük interjúalanyainkat, mi az a korhatár, aminél fiatalabbakat nem szabad háztartási munka végzésére fölfogadni, gyakorlatilag mindenki azt válaszolta, hogy 18 év alatt *nem lenne szabad* – még akkor is, ha a saját munkáltatói gyakorlatuk élesen ellentmondott ennek az „elvnek”. A vála-

TANULMÁNYOK

szok persze nem feltétlenül tekintendők a gyermekmunka korhatárának jó indikátorául, mivel a gyermekkorú munkavállalók jó részét nem tekintik „munkát végzőnek”. A munkáltató család is, a külső megfigyelők is előszeretettel tekintik őket „családtagoknak”. „Nem is használjuk velük kapcsolatban a *cseléd* szót. Ők ugyanis *segítő személyzet*” – mint azt egy Delhiben működő munkaközvetítő intézetben megfogalmazták nekünk. Így sikerül a gyermekmunkás és az őt alkalmazó felnőtt közötti munkakapcsolatot elleplezni.

Az a szándékolt homályteremtés, mely eltünteti szem elől a gyermekmunka tényét, s vonakodik beismerni azt a tényt, hogy gyermekek igenis munkára kényszerülnek, nem korlátozódik csupán Indiára. Az Egyesült Királyságból származó adataink előzetes elemzése arra látszik utalni, hogy a brit munkáltatók bizonyos körülmények között szintén hajlandónak mutatkoznak a háztartásukban gyermekkorú cselédek foglalkoztatására; akár „otthon” is (amikor persze csak „könnyű házimunkáról” lehetne szó), akár egy „fejlődő országban” élve. Ezek az emberek úgy gondolják, hogy a fejlődő országokban fiatalabban lehet fölfogadni háztartási alkalmazottakat, mint ha az ember az Egyesült Királyságban él. Bangkokban élő expatriáltak úgy nyilatkoztak, hogy vagy effektíve alkalmaztak már otthon 16 évesnél fiatalabb gyerekeket, vagy ha nem is, semmi ellenvetésük nem lenne a dolog ellen.

4.5. Az emberkereskedelem forgalmazta (vagy szabadságukban más értelemben korlátozott) háztartási cselédekkel kapcsolatos attitűdökről

Arra a kérdésünkre, vajon van-e tudomásuk arról, hogy emberkereskedők szállítanak háztartási munkára munkaerőt, az emberek terepenként eléggé eltérő válaszokat adtak. Thaiföldön a megkérdezettek 84 százaléka válaszolt erre igenlően (bár az oda települt 6 nyugat-európaiból csak hárman). Az „igen” válaszok aránya (tehát hogy a megkérdezetteknek van tudomásuk ilyesmiről) Indiában 81, Olaszországban 62, Svédországban 44 százalék volt. E két utóbbi országban az erről tudomással bírók aránya lényegesen alacsonyabb, mint azon – a szexiparral kapcsolatban megkérdezettek – honfitársaiké, akik hallottak már arról, hogy a helyi prostitúciós iparba más országokból is szállítanak nőket. Thaiföldön és Svédországban e tény ismeretének hatása volt a kényszermunkával kapcsolatos véleményekre. Azok, akinek volt tudomásuk arról, hogy a cseléd-munkaerőpiacon is érvényesülhet munkakényszer, hajlamosabbak voltak úgy nyilatkozni, hogy ilyen esetekben értesítenék a rendőrséget; azok, akik ilyesmiről nem hallottak még, inkább amellettt döntöttek, hogy más személyt alkalmaznak.

(...)

4.6. A szabadságukban korlátozottak kizsákmányolásával kapcsolatos álláspontok: eltagadás, humanitáriussá szublimálás, illetve racionalizálás

Nem titok, hogy a háztartási alkalmazottak egy részével szemben a „gazdájuk” mindenféle visszaélést és erőszakot enged meg magának (Anderson, 1994, 2000). Az a munkáltató, akinek egyértelműen szándéka, hogy az általa fölfogadott munkaerőt többé-kevésbé rabszolgaként kezelje, nyilván egyértelműen előnyösnek találja, ha emberkereskedőkhurcolta, szabadságától már megfosztott személyt alkalmazhat, aki sokkal kevésbé fordulhat szembe a kizsákmányolással és a vele szemben elkövetett visszaélésekkel, mint olyasvalaki, aki „szabad” munkavállaló. Azt azonban szögezzük le: elenyésző számban akadnak olyanok, akik tudatosan arra „játszanak”, hogy rabszolgává tegyék cselédjeiket és megkínózzák őket. A szociológus Orlando Patterson megfigyelése szerint: „Az emberek mindig úgy találták, hogy a nyers erőszak és a kényszerítés – még ha időnként szükség mutatkozik is rá – elég ciki, ha ugyan nem kimondottan viszolyogtató dolog.” Ezért többnyire igyekeznek olyan módokat találni, amelyek révén a hatalom „bestiális” mivolta elleplezhető, s ehhez olyan nézetek elterjesztését szorgalmazzák, amelyek a hatalom gyakorolta kényszerítő eszközök alkalmazását az alkalmazók számára „lenyelhető pirulává” tegyék (Patterson, 1982: 18). Ahogy a hatalmat birtokló társadalmi csoportok a maguk hatalmát jellemzően olyan diskurzusokba öltöztetik, amelyek nagyon is tagadják, hogy rendelkeznének ilyen hatalommal (vagy ha mégis, hát az ne mindenki érdekét szolgálná), ugyanúgy viselkednek a konkrét emberek is. Nemigen hajlandók elismerni, hogy ők maguk kegyetlenek, gonoszak, uralkodni, helyzet-adta lehetőségeikkel visszaélni vágyók lennének. Akár népirtásról legyen szó, akár erőszakról, feleség-verésről vagy nők és gyermekek ellen elkövetett szexuális abúzusról, az emberek túlnyomó többsége csak abban a mértékben hajlandó erőszakot vagy kényszerítő erőt alkalmazni bármely embertársával szemben, amilyen mértékben képes magával elhitetni, hogy ténykedése természetes reakció, jogos, igazolható; vagy abban a mértékben, melyben eltagadhatja maga elől, hogy erőszak az, amit alkalmaz (O'Connell-Davidson, 2001a). Ebből következően kulcskérdéssé válik: képesek-e vajon a munkáltatók, akik végtére is „hétköznapi” emberek, „humanizálni” (vagy letagadni), hogy kizsákmányolják a kényszerhelyzetbe került, szabadságukban korlátozott háztartási alkalmazottakat. Ha igen, akkor hogyan?

Az interjú adatok arra utalnak, hogy a – sokak által – alkalmazott gondolati mechanizmus a következő: a) az „otthon” képviselte privátszférát teljesen leválasztják a „kinti”, társadalmilag determinált külvilágról; illetve b) a cselédekben szerződés-kötés tárgyát látják, nem pedig a szerződést magát megkötő szubjektumokat. Ez azt jelenti, hogy amint valaki bekerült egy családba – akár saját akaratából, akár pedig azért, mert valaki külső személy ezt kikényszerítette, a munkáltató – úgy véli – bizonyos jogokat szerzett fölötte. Ahogy egyik olasz interjúalanyunk fogalmazott: a cselédet fölfogadó „úgy gondolja, hogy a nála dolgozók a tulajdonát képezik”. Interjúalanyaink minden egyes országban nagyon

TANULMÁNYOK

is fontosnak tartották annak nyomtatékosítását, hogy az erőszak alkalmazása nem minden esetben a munkáltató hibájából következik be; két olyan indiai interjúalanyunk is akadt, aki szerint bizonyos helyzetekben föl lehet pofozni vagy ütlegelni lehet a cselédet. Az a néhány interjúalanyunk, aki rájött, hogy voltaképp kényszermunkást dolgoztat, egyértelműen úgy gondolta: annak, hogy a munkavállaló milyen helyzetben van, és annak, hogy ő, mint munkáltató, hogyan viselkedik, semmi köze egymáshoz. Lehet, hogy szerencsétlen vagy kellemetlen ügyről van szó, de neki ebben semmi szerepe nincs. Egy indiai interjúalanyunk egyenesen arról számolt be, hogy amikor egy olyan, 14–15 éves kislányt alkalmaztak, akit a családja kényszerített munkavállalásra, a kislány meg egyfolytában bőgött, akkor „nemcsak neki kellett mindent megcsinálnia, de ráadásul még külön föl kellett fogadnia valakit, hogy besegítsen”. Ugyanez az interjúalany éveken keresztül alkalmazott háztartási munkára egy olyan fiatal nőt, akivel – mint erősen bizonygatta – igen kiváló személyes kapcsolatban állt. Egy szép napon azonban a nő összeállt egy nős férfival. A sógora odajött, hogy elvigye, és „nagy patália volt”. Csak később számolt be arról, hogy a nő sógora „egy igazi személtáda volt, aki fizikailag is bántalmazta”. Az interjúkból kiderül, hogy ezek az emberek pillanatig sem gondolják magukról, hogy netán valami másféle erkölcsi univerzumban élnek, mint a többi, cselédet tartó ember. Ugyanazt a nyelvet beszélik, mint mindazok, akik úgy nyilatkoznak, hogy az általuk foglalkoztatott személyzettel „baráti és tárgyyszerű” a kapcsolatuk.

„Egyszer dolgozott nálam egy shan nő. Azért alkalmaztam, mert megsajnáltam. Vidékről jött fel, egy ügynökség révén, és átverték és egy évig kellett úgy dolgoznia, hogy nem kapott érte egy fillért sem. Nem tudott hazamenni, mert nem volt hozzá elég pénze, és munkát keresett. Akkor aztán felfogadtam.” (75 éves, thai özvegyasszony.)

A munkaadókat nem nagyon zavarja, ha úgy adódik, hogy a munkabért nem közvetlenül az alkalmazottuknak fizetik ki, hanem valaki „harmadik félnek”, például rokonnak vagy ügynökségnek. Egy cseléd-közvetítéssel foglalkozó indiai NGO közvetlenül a saját folyószámlájára fizettette be az általa kiközvetített dolgozók munkadíjait, és nem engedte meg, hogy azok maguknak saját, önálló folyószámlát nyithassanak. Akadt munkaadó, aki nem óhajtott belenyugodni ebbe, és felszólította a hivatalt, hogy adja meg a hozzá kiközvetített cseléd lakcímét, hogy ő maga közvetlenül utalhassa át a pénzt a családnak. Az ügynökség ezt kerek perec megtagadta. Vegyük észre, hogy mind a közvetítőiroda által gyakorolt ellenőrzés, mind pedig a „felelősséget érző” munkaadó reakciója (mármint hogy módot akar találni arra, hogy a családnak küldhesse a pénzt, és ne közvetlenül a nő kezébe kelljen nyomnia) azzal a kockázattal jár, hogy kényszerítő kapcsolatba ágyazhatja bele a kiszolgáltatott, sebezhető helyzetben lévő asszonyokat, lányokat. Az a tény, hogy az efféle eljárásban a munkaadók ritkán látnak kifogásolni valót, illetve ritkán próbálnak módosítani ezen, ugyancsak arra látszik utalni, hogy természetesnek tartják, hogy ezeknek a nőknek az esetében a munkavégző tevékenységüket megszabó társadalmi viszonyok külső kényszerként működnek, nekik maguknak nincs, nem lehet befolyása rájuk. A munkaadóknak az az érzése, hogy a dolgozók jogainak erőszakos semmibe

vétele „nem rájuk tartozik, nem szólhatnak bele”, azok esetében is egyértelműen kitűnt, akik úgy nyilatkoznak, hogy egy munkavállalót persze meg kell illessenek bizonyos jogok, a saját cselédjüktől azonban arra való hivatkozással tagadják meg ezeket a jogokat, hogy az az informális gazdaságban dolgozik. Amikor meg a háztartási alkalmazottakkal szemben elkövetett abúzusokról faggatóztunk, az egyik svéd interjúalany a következőket mondta: „Sok minden történik erre mifelénk, egy csomó olyasmi is, ami nem tetszik az embernek, de hát ezzel muszáj együtt élni.”

A háztartási alkalmazottaknak munkát adók – akárcsak általában mindenki, aki valamilyen személyes szolgáltatást fogyaszt – azt szeretnék, hogy az alkalmazottaik kifejezetten szeressenek nekik dolgozni. Úgy mond „kedvencnek” (akiről a gazda a leginkább elismerő hangnemben áradozik) mindig azok bizonyulnak, akik élvezetüket lelik a munkában, nemkülönben a munkafolyamat révén teremtődő társadalmi kapcsolatokban. Ez persze amellett szól, hogy a munkáltató ne akarjon olyan munkaerőt alkalmazni, aki szemmel láthatólag nyomorultul érzi magát. Mégis, a „segítségnyújtásra” hivatkozás (melyről korábban már kimutattuk, hogy fontos szerepet játszik a családdal egy fedél alatt élő munkaerővel való személyes kapcsolatok kialakításában) arra is szolgálhat, hogy emberbaráti tevékenységnek állítsa be az emberkereskedők által leszállított, szabadságukban erősen korlátozott munkavállalók kizsákmányolását. Így aztán a korábban már idézett thai özvegyasszony nyugodtan állíthatja, hogy azért fogadott föl valakit, mert *megsajnálta*. A megkérdezett gyakran nyilatkozta azt, hogy ő voltaképpen csak azért alkalmazott embereket, hogy segítsen rajtuk (s ez különösen migránsok esetében bizonyult gyakorinak). A „segítségnyújtásra” hivatkozás különösen arra alkalmas, hogy az olyan munkavállalókkal szemben fennálló (elsősorban a munkavégzés ellenőrzésében és a szerződésből való kilépés megakadályozásában érvényesülő) erőfölénnyel élést „humanizálja”, mely munkavállalókat a szegénység, a bevándorolt-státus, valamint az elszigeteltség, a kapcsolatok hiánya különösen sebezhetővé tesz, illetve akik emberkereskedők áldozataként vagy valamilyen másfajta kényszer hatására kerültek oda.

Egyes véleménynyilvánítók úgy érvelnek, hogy a cseléd-kiközvetítés formalizált fizetett rendszere, melyet intézmények bonyolítanak, fejlődést jelent a „személyes szolgálatoknak” ahhoz a kvázi-feudális modelljéhez képest, melyet oly sok feminista teljes joggal illet heves kritikával (Meagher, 2002: 62). Egyetértünk, persze, azzal, hogy a háztartási alkalmazotti munkának „normális” munkaként való elismerése, egyszersmind ilyenként való szabályozása, a szakszervezeti szerveződés, illetve a bérek és munkafeltételek javítását célzó kollektív tevékenység lehetőségeinek növelése központi jelentőségű lehet a magánháztartásokban alkalmazottak kizsákmányolása és a velük való visszaélés megelőzése szempontjából. Kutatásunk azonban arra is rávilágít, hogy a cseléd-alkalmazás formalizált rendszerei elvileg békésen összeegyeztethetők a szabadságukban korlátozott munkakeresők kizsákmányolásával. Így például a vizsgálatunkba került svéddek között sok olyant találtunk, akinek fogalma sem volt arról, hová is való az általa fölfogadott cseléd, s nem is nagyon volt az illetővel kapcsolata, mivel valamilyen ügynökségen keresztül szerződtette. Svéd interjúalanyaink közül többen is úgy beszéltek a ház-

TANULMÁNYOK

tartási cseléd fölfogadásáról, mint a munkaerő megvásárlásának természetes a esetéről, egyfajta sima üzleti kapcsolatról, amely mögött azonban mégis fölfedezhetők a rasszista felhangok.

„A velük való kapcsolatom szigorúan tárgyszerű. Számukra én nem egy saját arccal rendelkező magánszemély vagyok. (...) Azokat, akik mostanáig álltak az alkalmazásunkban csak úgy hívtuk: »ezek«. Szerintem ők sem tudták a mi nevünket. A gyerekeink nagyon rosszul viselik, hogy itt laknak, nem lelkesednek azért, hogy a lakásban külföldi vándormunkások legyenek. (...) Ezért aztán mindenféle gúnyneveket ragasztanak rájuk.” (53 éves, házaspár, svéd üzleti tanácsadó.)

Ez persze nem azt jelenti, hogy ezek a háztartási alkalmazottak emberkereskedők szállítmánya lettek volna, azaz: szabad mozgásukban erősen korlátozott személyek, de annyit mindenesetre megmutat, hogy a munkaadót – aki ebben az esetben valamilyen ügynökségen keresztül szerezte be őket – egyáltalán nem érdekli a munkavállaló helyzete. Jóllehet interjúalanyunk szerint „ Számukra én nem egy saját arccal rendelkező magánszemély vagyok”, ezt követő megjegyzései erősen azt sugallják, hogy „azok” sem saját arccal rendelkező személyek az ő számára. Ha pedig így van, akkor legalábbis valószínűsíthető, hogy ha „azok”, mit tesz isten, emberkereskedők áldozatai, szabadságukban erősen korlátozottak, akkor a nekünk nyilatkozó munkáltató ezt éppoly természetesnek fogadja el, mint ahogy a gyümölcsöt, dohányterméket, kávé s efféléket vásárlók fogadják el természetesként, hogy az általuk vásárolt termékek előállítását kényszermunkára kényszerítették végzik el. A piaci terméké vált jószágok vásárlóit időnként előveheti az a rossz érzés, hogy az emberek kizsákmányolása bizony csúnya dolog, ezt azonban többnyire azzal intézik el, hogy nincs módjuk változtatni a tényeken, s ezért a probléma nem is válhat személyes problémájukká. Ebből az látszik következni, hogy a háztartási munka árupiacivá tétele és szerződéses viszonyná alakítása csak akkor fogja a migráns munkavállalók érdekeit igazán szolgálni, ha majd a bevándorlás-politikák szabályozó rendszerei is a bevándorlók védelmét, és nem a megbüntetésüket tűzik ki céljukul; ha hatékony szabályozó és monitorozó mechanizmusokat dolgoznak ki és léptetnek életbe; s ha a munkavállalóknak lehetőséget teremtenek arra, hogy megszervezhessék magukat. Mindaddig, amíg erre nem kerül sor, mindazok az aszimmetrikus erőviszonyok fönn fognak maradni, amelyek a munkáltatók és más, külső személyek számára lehetővé teszik, hogy maguk döntsék el, szabadon, hogyan viszonyuljanak a bevándorló munkástömegekhez. Így aztán alább idézett olasz interjúalanyunk szabadon dönthet afelől, hogy rabszolgaként tartja-e és éhezeti az általa fölvetett, vagy sem.

„A helybeliek sokkal pontosabban ismerik az őket megillető szakszervezeti jogokat. Többet is követelnek. (...) A külföldről jött munkások nem követelöznek. Az, aki korábban dolgozott nálam, nem evett egyebet, csak rizst. Ez persze nem azt jelenti, hogy a rabszolgád! Az egész a személyektől függ: a munkáltatótól, meg attól a munkavállalótól, aki belemegy az alkuba.” (56 éves, házaspár, olasz nő, nyugdíjas egyetemi adminisztrátor.)

5. Következtetések és javaslatok

Akár a pénzen vett szexről legyen szó, akár a cselédek munkájának megvételéről, a keresletet – mint minden egyéb árupiacon is – társadalmilag, kulturálisan és történetileg meghatározott tényezők alakítják ki. Az egész folyamat szorosan kötődik a kínálat és a hozzáférhetőség összefüggéseire. Igazából majdhogyan azt mondanánk, hogy inkább a kínálat kelti életre a keresletet, mintsem fordítva. Egyetlen társadalomban sincs „adott” szintje annak (hát még abszolút mértéke), hogy mekkora kereslet mutatkozik erotikus táncosnőkben; azt megelőzően, például, hogy a közelmúltban ilyen nőket foglalkoztató mulatók kezdtek el működni, senki nem hiányolta kétségbeesetten a föllépésüket. Hasonlóképpen elmondhatjuk (s erre a Thaiföldre és Hongkongba szakadt fehérek interjú adatai is illusztrációul szolgálnak): önmagában az a tény, hogy rendelkezésre állnak olyan emberek, akik hajlandók a háztartási munkák „bentlakásos” ellátására, hogy ilyenek alkalmazása az adott országban bevett szokás, továbbá hogy ezek a fehérek anyagilag megengedhetik maguknak, hogy cselédeket tartsanak, olyan emberek körében is keresletet támaszthat erre, akiknek korábban soha eszükbe nem jutott, hogy nekik „szükségük” lenne ilyesfajta munka nagy mértékű napi fogyasztására.

Mindazonáltal a kínálat, ha szükséges feltétele lehet is a keresletnek, esetenként nem biztos, hogy elégséges feltétele is. A kereslet társadalmi elfogadottságának megkonstruálására is szükség van, abban az értelemben legalábbis, hogy az emberek elkezdjék úgy érezni, hogy kívánnak egy adott terméket, szolgáltatást, szükségét érzik, hogy hozzájuthassanak. Az emberek nem úgy születnek, hogy Coca Colát akarjanak inni, vagy lottózni akarjanak. Hasonlóképpen nem születésüktől fogva érzik szükségét annak, hogy pénzen vásároljanak szexuális szolgáltatásokat, vagy annak, hogy másoktól pénzért cserébe várják el, hogy tisztán tartsák a lakásukat, főzzenek rájuk, gondjukat viseljék. Szükség van arra, hogy valahogy rávezessék őket: van abban valami jó, ha az ember egy idegentől pénzért szexet vásárol; célszerű és kellemes, ha valaki más teremt körülötte rendet, tisztaságot, nem neki magának kell ezzel foglalkoznia. Ami a pénzen vett szexet illeti, azt is meg kell tanulniuk, hogy ilyenkor úgy érezzék: ők most „jól érzik magukat”; továbbá, hogy úgy lássák, a tevékenységük a társadalmi identitásukról és státusukról ad jelzést: vagyis arról, hogy ők már „felnőttek”, hogy „igazi férfiak”, „nem-buzik” – vagy bármi egyébről. Ami a háztartási szolgáltatásokat illeti, meg kell tanulniuk úgy gondolkodni, hogy egész sor háztartásvezetési tevékenység folyamatos és rendszeres elvégzése: a létfontosságú (ha a padlók nincsenek naponta fölporszívózva és fölmosva, a családban mindenki asztmás lesz; ha a ruhák nincsenek rendesen kivasalva, a család társadalmi státusának annyi...), és ezzel egy időben b) terhes, lealacsonyító, megalázó tevékenység. Mint ahogy el kell sajátítani az arról való tudást is, hogy cselédet tartani azt jelenti, hogy „a középosztályba tartozunk, ha ugyan nem följebb”, hogy „elfoglalt, fontos ember” vagyunk, vagy „jó módban élő nő”, vagy „jó anya és feleség”, vagy bármi egyebet.

Ahogy a fogyasztói igények mintázatai mesterséges, társadalmilag és politikailag teremtett képződmények (konstrukciók), az emberek fogyaszt-

TANULMÁNYOK

tási szokásai ugyancsak – bármilyen piacról legyen is szó – társadalmilag meghatározottak. Aki cselédet fogad, vagy aki szexuális szolgáltatást vásárol, nem valamiféle légüres térben dönt arról, hogy kit alkalmaz, s milyen viszonyt alakít ki vele, hanem annak a tudásnak a birtokában cselekszi mindezt, hogy milyen is az a konkrét társadalmi, jogi, intézményi közeg, amelyben élünk és mozgunk. Azt is fontos felismernünk, hogy jöllehet mind a kuncsaftok, mind a cselédet tartók körében természetesen előfordulhatnak eszement pszichopaták is, mindkét csoport – a szexet vásárlóké is, a cselédet alkalmazóké is – túlnyomó többségét közönséges, hétköznapi emberek alkotják. Társadalomban élő emberként mindannyian szükségét érzik, hogy azt gondolhassák magukról: viselkedésük normális, természetes, szükségszerű („másképp nem is lehetne”) – így tehát igazolható. Az érvényben lévő társadalmi normák ezek szerint igen fontos szerepet játszanak abban, hogy az emberek fogyasztói magatartását megszabják – akár a legális (vagy illegális) szexpiacra, akár a háztartási cselédek alkalmazásának vonatkozásában. Hogy *mit* gondolnak ezekről a társadalmi normákról – és *hogyan* gondolkodnak felőlük –, az javarészt azon múlik, hogy a hozzájuk hasonlóak (vagy akiket ilyennek tartanak) hogyan viselkednek, és mit úszhatnak meg büntetlenül. Interjúink alapján például elmondhatjuk, hogy azok az indiai férfiak, akik a hagyományos helyi bordély-negyedben fogyasztanak szexet, és azok a dán férfiak, akik masszázsszalonokba járnak, markánsan különböztek egymástól (s e különbségek koherens rendszerré állnak össze) abban a tekintetben, hogy szexuális szolgáltatások vásárlóiként mit tartottak elfogadható viselkedési gyakorlatnak.³ Igen kevésbé valószínű, hogy ezek a különbségek az egyes megkérdezettek személyiségjegyeinek különbözőségére lennének visszavezethetők. Sokkal inkább abból lehet megértenünk őket, hogy a két csoport számára gyökeresen más társadalmilag szentesített normák mutatkoznak irányadónak abban a kérdésben, hogy mi minősül helyesnek és elfogadottnak a piaci szex fogyasztásakor. Ezeket a normákat rendkívül keményen befolyásolja, hogy az állam milyen választlépéseket fogantat – vagy éppenséggel mulaszt el fogantatni – az olyan magatartások szankcionálására, mint, mondjuk, a prostituáltakkal szemben (akár a kuncsaftok, akár a stricijeik részéről) tanúsított erőszakoskodás; vagy a fiatalok, az emberkereskedelem áldozatai, a szabadságukban korlátozottak prostitúcióra kényszerítése és kizsákmányolása.

Végtelenül elszomorító tapasztalati tény, hogy – bármely „piacról” legyen is szó – mily végtelenül képlékenynek mutatkozik az emberek erkölce, s mily gyorsan képesek – ha azt tapasztalják, hogy bizonyos dolgok ellen senki nem emel szót, hanem belenyugvással fogadják ezek megtörténtét – természetesnek tartani olyasfajta viselkedési formákat, melyeket korábban kizsákmányolásként ítélték volna meg és el. Nagyon egyértelműen derült ki ez azokból az interjúkból, melyeket olyan emberekkel folytattunk, akik Európában vagy az Egyesült Államokban álmodni sem mertek volna arról, hogy valakitől – éhbérért! –

³Dániai interjúalanyaink mind fehér, dán férfiak voltak, többségükben rutinos szexvásárlók, akik leginkább masszázsszalonokban vásárolták meg a szolgáltatásokat. Dániában a szexuális szolgáltatások megvásárlása döntően a masszázsszalonokban történik.

heti hét napon keresztül napi 14 órányi cselédmunkát követeljenek meg, de akik, mióta Thaiföldre települtek át, boldognak élnek ezzel a lehetőséggel, azzal érvelve, hogy Bangkokban minden helybéli, aki cselédet tart, így bánik velük, a hatóságok pedig a fülük botját sem mozgatják erre. A fejlődő országokba látogató nyugati szexturisták körében folytatott kutatások is azt mutatják, hogy az árviszonyok és az adott összegért megkövetelhető szolgáltatások tekintetében pillanatok alatt igazodnak az általuk felkeresett országban kialakult gyakorlathoz (Bishop és Robinson, 1998; O'Connell-Davidson, 1998, 2001b).

Ami az emberkereskedelmet illeti, arra is fontos felfigyelnünk, hogy a rasszizmus, az idegengyűlölet és az etnikai kisebbségekkel szemben tanúsított előítéletesség igencsak megkönnyíti a szexmunkások klienseinek és a háztartási cselédet alkalmazóknak a dolgát (mint ahogy a szexiparban – mellesleg: bárhol máshol is – tevékenykedő munkáltatókét), hogy könnyűszerrel meggyőzzék magukat arról, miszerint a magatartásukban voltaképp nincs is semmi kifogásolható. A tőlünk rasszban-etnikumban különböző dolgozóban nem a velünk egyenlő emberi lényt látjuk meg, így tehát oly mértékig (akár a súlyos visszaélésig is) bele tudunk nyugodni kihasználásukba, amit elképzelhetetlennek tartanánk a velünk azonos rasszhoz-etnikumhoz tartozó emberek esetében. A migráns valami nyomorúságos, „alulfejlett”, a „civilizáltságot nem ismerő” országból jött, mit tudhat egy ilyen ember arról, hogy az itteni munkavállalókat netán jogok, szabadságjogok, illetve megbecsülés illetik meg, hát hogyan is járhatnának ki ezek neki is?! Már abban is, hogy fizetést adunk nekik az általuk elvégzett munkáért, szíveskedjenek részünkről tanúsított nagylelkűséget látni. A társadalmilag alulértékelt csoportokból származó lányokat, asszonyokat, akik társadalmi, politikai és gazdasági értelemben egyaránt „peremre vetettek” tekinthetők, mind a munkaerőt keresők, mind a kuncaftok lenéznek, és olybá veszik őket, hogy a cselédmunkában vagy a szexmunkában „természetesen” ők valók leginkább a legalja pozíciókba, ők azok, akik leginkább ezek betöltésére teremtettek.

5.1. Stratégiai következmények

Az egyik ok, ami miatt a „policy-makers” annyira foglalkoztatja az emberkereskedelem csatornáiban mozgatott személyek munkája-szolgáltatásai iránti kereslet kérdése, valószínűleg az lehet, hogy úgy gondolják: olyan új lehetőségek kínálkoznak itt, amelyek segíthetnek megbirkózni „az emberkereskedelem *mint olyan*” általában vett problémájával. Ha az „emberkereskedelem” alapvetően azokat a prostitúcióba kényszerített nőket és lányokat jelenti csak, akik megtapasztalják és elszenvedik ennek szörnyűségeit, a szexuális szolgáltatások iránti fogyasztói igénynek, illetve a szexmunkásokat piacra dobók olcsó munkaerő iránti igényének kiküszöbölése, a kereslet fölszámolására tett lépések, intézkedések – egyfajta felületes látásmód szerint – alkalmasnak látszhatnak a probléma „lerendezésére”. Ha azonban tekintettel akarunk lenni valahány olyan ágazatra, ahol a belföldi, illetve nemzetközi vándormozgásban érintettek nagy tömegeivel szemben követnek el súlyos vissza-

TANULMÁNYOK

éléseket, ahol – hogy bizonyos termékeket olcsón lehessen előállítani, bizonyos szolgáltatásokat olcsón lehessen nyújtani – tömegeket zsákmányolnak ki embertelenül, akkor nagyon hamar kiderül, hogy nem sokra jutunk, ha szigorúan csak a fogyasztói kereslet kérdésére koncentrálunk, s afelől közelítjük meg a kérdést.

Még ha szűken csak a szexipari ágazatra koncentrálunk is, nem tűnik túl meggyőzőnek az az elképzelés, hogy a fogyasztók részéről jelentkező igények komoly szankcionálására építő stratégia a megkívánt eredményekkel járna. Az egyes kormányzatok túlságosan is könnyűszerrel vehetők rá arra, hogy olyan intézkedéseket vezessenek be, amelyek arra szolgálnak csak, hogy az utcai prostitúciót és-vagy a prostitúció más, szabad szemmel látható formáit szorítsák vissza. Az ilyenfajta intézkedéseket gyakorta azon az alapon üdvözlik, hogy az emberkereskedelem fölszámolását eredményezik. (Az érv – könnyű belátni – a következő: ha nem mutatkoznék igény utcai prostitúcióra, senkinek nem állana üzletileg érdekében, hogy nőkkel és gyerekekkel kereskedjék, mivel nem lenne igény rájuk.) Tekintsünk el most, egy pillanatra, mindazoktól a kifogásoktól és ellenvetésektől, melyekkel az efféle javaslatokat azon csoportok támadják, melyek fontosnak tartják az utcai prostitúcióban dolgozó nők biztonságát, emberi jogait és civil szabadságjogait! Nem lehet kétség afelől, hogy az utcai prostitúció visszaszorításának semmilyen hatása nem lehet a piac más – legális vagy illegális – szegmenseiben mutatkozó kereslet alakulására (még az sem elképzelhetetlen, hogy képes növelni azt), ha az e csatornákon mozgatott munkaerőt e szegmensek föl tudják szívni (pornográfia, escort-ügynökségek szervezte prostitúció, erotikus tánc-szalonok, internetes webcam szex, és még sok minden). Persze nyílhatnék lehetőség arra, hogy a „torold meg a vásárlón”-szemlélet diktálta logikát a szexkereskedelem minden formájára kiterjesszék. Lehetne teljes tilalommal sújtani a színészeket, modelleket foglalkoztató szexuális szórakoztatóipar és pornográfia minden elképzelhető megnyilvánulási formáját. Lehetne rájtaütésszerűen lecsapni a magánháztartásokra, illetve ellenőrzés alá vonni a privat bankszámlákat, azt ellenőrzendő, hogy emberek nem próbálnak-e az interneten keresztül szexmunkásokkal kapcsolatot teremteni. Le lehetne hallgatni a telefonokat, azt ellenőrzendő, hogy tulajdonosuk fordul-e call-girl- és escort-szolgálatokhoz. Az emberek túlnyomó többsége azonban, belegondolva, hogy egy efféle projekt mi mindennel fenyegetné a civil szabadságjogokat, meg abba is, hogy mibe kerülne ez az egész, nyilván visszarettenne ettől. Figyelembe véve a jogi tiltás eszközeinek alkalmazása által életre keltett politikai és morális problémák természetét, továbbá azt a tényt, hogy a fogyasztói magatartás individuális mintázatai gyakran nagyon fiatal életkorban alakulnak ki, mi inkább amellet tennének le a voksunkat, hogy aki azt szeretné, hogy a szexipiac klientúrája visszaszoruljon (magunkat is ezek közé soroljuk), az kezdjen el kreatívabb, kevésbé megtorló jellegű és hosszabb távban gondolkodó stratégiák felé orientálódni.

Kutatásunkból arra a következtetésre jutottunk, hogy három tényezőnek van kulcsszerepe annak magyarázatában, hogy a cselédpiacon, illetve a szexiparban foglalkoztatott migránsok közül sokan kizsákmányoltá válnak. Nevezetesen 1. annak a ténynek, hogy az ágazat, amelyben munkát keresnek erősen szabályozatlan; 2. annak a ténynek, hogy

a kizsákmányolható munkaerő-állományt tekintve óriási a túlkínálat; 3. annak a ténynek, hogy a munkáltatók és a fogyasztást vásárlók viselkedésére hatással lévő társadalmi normák rendkívül képlékenynek tudnak bizonyulni. *Minden*, szabályozás alá nem vont munkaerőpiac térnyeréséhez vezető bővülés azzal jár, hogy magával hozza (illetve megkönnyíti) a sérülékeny helyzetű munkaerő-állomány kizsákmányolását. A pénzen vásárolt szex és háztartási munka speciális munkaerő-piaci szegmens abban az értelemben, hogy mind politikai okokból, mind társadalmi megfontolásokból egyaránt feszengve tekintenek azokra, akik ezen a piacon akár fogyasztóként, munkáltatóként, akár munkavállalóként lépnek föl. A szexmunkában is, a cselédmunkában is alapvetően a hatékony szabályozás hiánya az egyik legfontosabb elem, amely lehetővé teszi egy olyan környezet megteremtését, ahol lehetővé – és hasznot hozóvá – válik a szabadságában korlátozott munkaerő használata. Így válik lehetővé annak az álláspontnak a kikövetelése, hogy akár a szex, akár a háztartási munka piacát úgy kezeljék és szabályozzák, ahogyan az a gazdaság más ágazataiban szokásos (Lim, 1998).

Azt is el kell ismernünk, persze, hogy mindkét ágazatnak vannak olyan jellemzői, melyek rendkívül megnehezítik (egyszersmind rendkívül megdrágítják), hogy hatékony szabályozásukra sort lehessen keríteni. A szexmunka esetében ilyennek számít az, hogy döntően kisüzemi munkáról van szó, mely már rendkívül alacsony beruházási költségek mellett is beindítható; rendkívül magas a fluktuáció – a munkaerő vonatkozásában éppúgy, mint a működtetett intézményekében –; a tevékenység nehezen lokalizálható. A háztartási alkalmazottak foglalkoztatása esetében az jelent problémát, hogy a tevékenység magától értődően a háztartások alkotta privátszektorban zajlik, s ez rendkívül kényes, speciális problémákat vet föl. A családi otthon olyan „társadalmi konstrukció” amelyre nem érvényesek a piacon érvényes mozgások (éppen ebből adódnak azok a korábbiakban már említett nehézségek, melyek akkor merülnek föl, amikor erre a terepre is a piacon érvényes szabályokat próbálják alkalmazni), továbbá – s ez az ami igazán fontos – az állammal szemben is menedéket nyújt. Bizony, nem lesz könnyű olyan megoldásokat találni, melyek szabályozni lesznek képesek, hogy mi fordulhat elő és mi nem a háztartási cselédmunkában, egyszersmind az államnak a privátszférába történő erőszakos beavatkozásától berzenkedő attitűdök számára is elfogadhatónak bizonyulnak. Tegyük hozzá: a cselédmunka, illetve a szexmunka valamilyen értelemben véghez vitt szabályozása – önmagában – semmivel nem járul hozzá a rasszizmussal, az idegengyűlölettel, az etnikai előítéletekkel és a bevándorló vendégmunkásokkal szembeni ellenszenv elleni küzdelem sikereinek előmozdításához. A munkajogi előírások erőteljesebb érvényesítésére vonatkozó elszántság bőven összefér azzal a törekvéssel, hogy a „világ végéről” idekerült nőket kizsákmányolják a szóban forgó szektorokból, ágazatokból. Ha az egyes kormányzatok nem tesznek semmit a vendégmunkásokkal szemben megnyilvánuló, társadalmi magatartásformákban kikristályosodó lenézés, alulértékelés ellen, illetve a feljük irányuló társadalmi, politikai és gazdasági kirekesztéssel szemben, akkor a szabályozó rendszerek életbe léptetésének – könnyen megeshet – semmi más következménye nem lesz majd, mint hogy nyomukban megerősödnek a szexiparban és a cselédként dolgo-

zókkal szemben megnyilvánuló, régtől fogva létező rasszi, etnikai, és származáshoz kötődő előítéletek.

Azok a tényezők, melyek megkönnyítik a vendégmunkások kizsákmányolását, olyan kérdésekhez kötődnek, mint hogy: milyen felfogások vannak érvényben a bevándorlót, illetve az állampolgárt illető jogokról, illetve mennyire léteznek vagy mennyire hiányoznak az olyan intézményi megoldások, melyek a bevándorolt számára kapcsolati hálót teremtenek, illetve valamiféle gazdasági státust biztosítanak. Szükségtelen külön kihangsúlyozni, hogy a bevándorlást és az állampolgárságot illető kérdések-problémák nem egyszerűen csak az országhatárokat átlépő vándormozgalomban résztvevőket érintik. Egy sor olyan ország van – a jelen kutatás szempontjából csak India és Thaiföld említendő –, ahol a nemzeti kisebbségeket egy sor konkrét vonatkozásban még akkor sem illetik meg teljes mértékben az állampolgári jogok, ha az államhatáron belül születtek. Az országon belüli és az országok közötti vándormozgalom egyformán hozhat olyan helyzetbe embercsoportokat, hogy ki legyenek szolgáltatva a munkáltatóknak – akár kik legyenek: „civil” magánszemélyek, stricik, gengszterek, vállalkozók vagy menedzserek. A „szabályos” csatornákat igénybe vevő migránsnak is szüksége lehet esetenként arra, hogy a munkáltatója „ellenjegyezze”, hogy ő vándormunkás-státussal tartózkodik az adott országban. Ha viszont nincsenek meg a megfelelő „papírjai”, akkor egyértelműen a munkáltató „kifejezett jóindulatára” van szüksége, hogy ne derüljön ki, nem rendelkezik megfelelő tartózkodási jogcímmel. Vannak ágazatok, ahol ez kifejezett problémát jelenthet a munkavállaló számára, például olyan esetekben, amikor a munkáltatónak módjában áll igen erős személyes felügyeletet gyakorolni a munkavállaló tevékenysége fölött, akár azért, mert a munkatevékenység igen kevésbé szabályozott (esetleg: illegális), akár azért, mert az egyes munkavállalók mindenkitől tökéletes elszigeteltségben élik életüket, s ki lehetnek szolgáltatva a munkáltatójuknak élelmük, lakhatásuk s mindenféle más egyéb vonatkozásában. A cselédmunka is, a szexmunka is ebbe a fajta kategóriába sorolható. Az itt tevékenykedők függőségi helyzetét csak fokozza, hogy semmiféle támogatásra nem számíthatnak; se a bel-földi, se a nemzetközi migránsok nem számíthatnak rokonai vagy ismeretségi kapcsolatokra, ha helyzetük netán válságossá fordulna.

A háztartási munka és a szexuális szolgáltatások piacán dolgozók előtt egy sor strukturális és intézményi adottság is korlátozza annak lehetőségét, hogy viszonylag formalizáltabb intézményekhez forduljanak. Ezekről a terepektől a szakszervezetek jellemzően távol tartják magukat, a szerveződés más formái (egyesületek, céhek, szövetségek) pedig többnyire nem fogadják be a vendégmunkásokat – s ha mégis, a munkáltatók szinte lehetetlenné teszik, hogy élniük lehessen ezzel a lehetőséggel (kutatásunkban a cselédek foglalkoztatók 75 százaléka úgy gondolta, hogy a cselédeknek nincs joguk ahhoz, hogy belépjenek valamilyen szakszervezetbe). Ráadásul, a háztartási munka is, a szexmunka is meglehetősen tagolt, rétegzett ágazat, ahol az „elitbe tartozók” viszonylag jól keresnek és munkakörülményeik igen kedvezőnek mondhatók, azonban a vendégmunkások (és főleg az illegálisan tartózkodó, megfelelő papírokkal nem rendelkező vendégmunkások) általában nem ebbe az elitbe tartoznak, hanem a skála legaljára; alacsony keresetük, gazdasági erőfor-

rásaik szűkössége csak erősítik függőségüket. A migránsok tehát – akár szexmunkásként, akár cselédként foglalkoztatják őket –, többnyire többszörös függőségek kiszolgáltatottságában élnek. Háztartási alkalmazottakat tartó interjúalanyaink teljesen világossá tették, hogy ez a függőségi helyzet úgy fordítható le a valóság nyelvére, hogy a migránsoknak többet kellett dolgozniuk, mint másoknak, kevésbé gondolhattak arra, hogy nem dolgoznak tovább az adott helyen; másként fogalmazva meg ugyanezt: könnyebben voltak kizsákmányolhatók. Nagyjából ugyanilyen arányban találtunk a prostituáltak meginterjúvolt kliensei között is olyanokat, akiknek szavaiból egyértelműen kiderült: a migráns szexmunkások azért sebezhetőbbek, mert rajtuk sokkal keményebben behajtják mindazt, ami a „meg akarom kapni, ami a pénzemért jár” felfogásból következik.

Ha olyan stratégiákat akarunk működésbe hozni, amelyek korlátozzák a migráns szexmunkások és háztartási alkalmazottak kizsákmányolhatóságát, s a helyzetükkel való visszaélés lehetőségeit, nem elég tehát a fogyasztói piac működését szabályozni, korlátozni. Sebezhetőségüknek azokkal az oldalaival is foglalkozni kell, amelyekről fentebb beszéltünk volt. Az egyes államoknak lehetőségük nyílhat arra, hogy jelentős mértékben megváltoztassák a piacok működését – s így a szabadságuktól megfosztott munkavállalók kizsákmányolásának lehetőségeit. A leginkább érdemi lépés – triviálisan – annak biztosítása lenne, hogy a munkavállaló a tartózkodási jogért cserébe ne legyen végletesen kiszolgáltatva a munkáltatójának. Ha szélesebb körben nyitnák meg a nők számára a legális migráció lehetőségeit, az önmagában csökkentené az arra irányuló nyomást, hogy a cselédkedés és a prostitúció szektorának irányába kanalizálja őket; jelenleg ugyanis a legtöbb nő számára egyedül csak ez a két esély nyílik, hogy eltarthassák magukat. A nem-állami szereplőknek is nyílna terük olyan tevékenységekre, amelyek ezekben a szektorokban segíthetnének a nőknek valamilyen kapcsolati védőháló kialakításában, illetve érdekvédelmi szerveződésükben.

Ezzel együtt el kell ismernünk, hogy még ha születnék is egy jól szabályozott és formalizált ágazat, ettől önmagában az illegális vagy informális piac szegmensei nem szűnnének meg automatikusan vagy szükségszerűen. Még olyan országokban is, mint Franciaország, ahol pedig nem teljesen szabályozatlan a háztartási munkavállalási piac, s az azon belül mozgóknak joguk van a szervezkedésre, a migránsok – legkivált a hivatalos engedélyekkel nem rendelkezők – kénytelenek maguknak az informális gazdaságban munkát találni, többnyire a szélsőséges kizsákmányolás feltételei között. Általánosabb értelemben úgy fogalmazhatnánk, hogy a szexpiac, illetve a magánháztartások jelentette kereslet csak „szükségmegoldást” nyújt, amely kívül esik a „civil társadalom” elfogadott keretein – emezen „a piac, a jogrend és a közösség javát előmozdító önkéntes szerveződések alkotta társadalmi, kulturális és erkölcsi rendszert” szokás érteni (Brace, 2002: 334). Ez megmagyarázza, hogy ezek a szektorok miért válnak stigmatizálttá. Mindez egyben arra is magyarázatul szolgál, hogy a civil társadalom peremére vetettek (pl. anyagi szegénységben élő asszonyok, szökött fiatalok, megfelelő dokumentumok híján lévő vendégmunkások) miért itt keresnek lehetőséget a túlélésre. Az ide kényszerülő emberek között valószínűleg senki nincs, aki kifejezetten ambicionálná, hogy prostituált vagy cseléd váljék belőle. Arról van csak

szó, hogy nem nyílik más lehetőségük a kibekelésre. Még ha a szexuális szolgáltatások piacának bizonyos elemeit szakmailag „kooptálnánk” is, és-vagy elfogadott munkatevékenységként betagozódhatna a „morális ökonómiába”, a legálissá vált, „védett” szexmunkában ezek a csoportok sosem jutnának munkához. Ráadásul még az is megkockáztatható, hogy akik túlélési stratégiaként adják prostitúcióra a fejüket, azoknak valószínűleg eszük ágában sem lenne, hogy „szexmunkásként” betagozódni akarjanak a civil társadalomba. Hasonló megfontolások valószínűleg a háztartási munkával kapcsolatban is végiggondolhatók.

Magyarán: mindaddig, amíg lesznek olyan emberek, akik arra kényszerülnek hogy fejest ugorjanak bármilyen szükségmegoldásba, addig mindig akadnak majd olyanok, akik kizsákmányolhatók, akiknek a helyzetével vissza lehet élni – teljesen mindegy, hogy ezt egy strici teszi, vagy valaki más. A szexpiac és a háztartási munka piaca komplex és differenciált. Nincs okunk úgy vélni, hogy ha az ember kidolgoz mindenféle standardokat, s azoknak érvényt is szerez, ezzel *mindazok* problémáira választ kínálhat, akik ezeken a piacokon keresik a kenyerüket. Amikor az elemzés során egybegyűjtjük mind a regionális, mind a nemzetközi adatokat, mind a politikai, mind a társadalmi különbségeket, a mérlegelés során nagyon hamar világossá válik, hogy merőben irreális azt gondolnunk, mód lehet *egyetlen* (aztán majd foggal-körömmel védendő) stratégiát kidolgozni, mely majd mindenkinek, aki a testéből próbál megélni, vagy cselédnek áll, egyszer s mindenkorra minden problémáját megoldja. Éppen ezért arra ösztökélnénk a stratégiai elgondolások kidolgozóit, hogy a jelenleginél sokkal több figyelmet fordítsanak arra, milyen szándékolatlan és negatív következményei lehetnek a prostitúció jogi szabályozásának (bármilyen lépésekben gondolkozzék is), a háztartási munka és a személyes gondozói-ellátói munkák szabályozásának (vagy az ettől való tartózkodás mellett döntésnek), és annak, hogy a bevándorlást, illetve az állampolgárság elnyerését szabályozó törvénykezés hogyan érint különféle társadalmi csoportokat. Példaként felhozható, hogy az olyan készpénzkifizetés-alapú gondozási sémák, mint az olasz rendszer (azok a családok, ahol az idős, illetve fogyatékkal élő családtagokat ellátják, gondozzák, készpénz-támogatást kapnak) azzal a szándékolatlan (s előre persze nem látott) következménnyel jártak, hogy egyszer csak jelentősen megugrott azoknak a tartózkodási engedély nélküli migránsoknak a foglalkoztatása, akiket a magánháztartások rettenetesen alacsony éhbérért alkalmaztak ennek a munkának az ellátására. Kifejezetten szükség mutatkoznék tehát arra, hogy a különböző stratégiai elgondolások kapcsán a nézőpontok és értékszempontok valamiféle koordinált összehangolására sor kerüljön.

Arra is szükség lenne, hogy e piacok kiépülésének szabályozására valami kreatívabb elköteleződés bontakozzék ki. Mint tanulmányunkban mindvégig igyekeztünk nyomatékkal aláhúzni, annak, hogy a „magukfajták” mit tartanak társadalmilag elfogadható magatartásnak, viselkedésnek, végtelenül fontos szerepe van abban, hogy egy-egy kuncsaft, illetve egy-egy háztartási cselédet fölfogadó személy miféle viselkedésmódokat enged meg magának a szexmunkással vagy a cseléddel szemben. Őket, mindannyiukat arra kellene ösztökélni, hogy az elfogadható viselkedési normák megítélésében inkább magasabbra, mint alacsony-

nyabbra helyezték a mércét. A piaci szabályozók kereteinek kiszabásánál tehát ügyelnünk kell, hogy a tágabb közvélemény kellően tisztában legyen a programunkkal, mi magunk pedig figyelembe vegyük, mi fogadható el a közvélemény számára. Ugyanis, ha igazán közelről vesszük szemügyre, mi történik, azt tapasztaljuk, hogy mindig a „magunkfajtákon” múlik, hogy mi zajlik a társadalom peremvidékein.

Fordította Léderer Pál

Irodalom

- Agustín, L. (2002): „Challenging ‘place’: Leaving home for sex”. *Development*, 45 (1): 110–116.
- AMC (2000): *Asian Migrant Yearbook 2000: Migration Facts, Analysis and Issues in 1999*, Asian Migrant Centre, Hong Kong.
- Anderson, B. (1994): *Britain's Secret Slaves*. Anti-Slavery International, London.
- Anderson, B. (2000): *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. Zed, London.
- Anderson, B. – J. O'Connell-Davidson (2002): *Trafficking: A Demand Led Problem? Save the Children*, Sweden, Stockholm.
- Andrijasevic, R. (2003): „The difference borders make: (il)legality, migration and ‘trafficking’ in Italy among ‘eastern’ European women in prostitution”. In: S. Ahmed – C. Castaneda – A. Fortier – M. Sheller (eds): *Uprootings-Regroundings: Questions of Home and Migration*. Berg, Sajtó alatt.
- ASEM (2001): *ASEM Action Plan to Combat Trafficking in Persons, Especially Women and Children: An initiative from Sweden, Thailand and the Philippines*, ASEM Foreign Ministers' Meeting. Beijing, 24–25 May.
- Barbic, A – I. Miklavcic-Bregizar (1999): „Domestic work abroad: a necessity and an opportunity for rural women from the Goriska borderland region of Slovenia”. In: J. Momsen (ed.): *Gender, Migration and Domestic Service*, Routledge, London.
- Bernstein, E. (2001): „The meaning of the purchase: Desire, demand and the commerce of sex”. *Ethnography* (2) 3 : 389–420.
- Bishop, R. – L. Robinson (1998): *Nightmarket: Sexual Cultures and the Thai Economic Miracle*. Routledge, London.
- Blackett, A. (1999): *Making Domestic Work Visible: The Case for Specific Regulations*. ILO, Geneva.
- Brace, L. (2002): „The tragedy of the freelance hustler: Hegel, gender and civil society”. *Contemporary Political Theory*, (1) : 329–347.
- Doezema, J. (2001): „Ouch! Western feminists' ‘wounded attachment’ to the ‘third world prostitute’”. *Feminist Review*, (67) : 16–38.
- Gallagher, A. (2002): „Trafficking, smuggling and human rights: tricks and treaties”. *Forced Migration Review*, (12) : 25–28.
- Gunther, A. (1998): „Sex tourism without sex tourists”. In: M. Opperman (ed.): *Sex Tourism and Prostitution*. Cognizant Communication Corporation, New York.
- ILO (International Labour Office) (2002): „Getting at the roots: Stopping exploitation of migrant workers by organized crime”, International Labour Office, Paper presented to International Symposium on the UN Convention Against Transnational Organized Crime: Requirements for Effective Implementation, Turin, 22–23 February.
- Meagher, G. (2002): „Is it wrong to pay for housework?”. *Hypathia*, (17) 2 : 52–66.
- Morrison, J. (2000): „The policy implications arising from the trafficking and smuggling of refugees into Europe”. Documentation of the European Conference

TANULMÁNYOK

- Children First and Foremost Policies towards Separate Children in Europe, Save the Children, Sweden, Stockholm.
- O'Connell-Davidson, J. (1998): *Prostitution, Power and Freedom*. Polity, Cambridge.
- O'Connell-Davidson, J. (2001a): „The sex exploiter”. Theme paper for the Second World Congress Against the Commercial Sexual Exploitation of Children, Yokohama, December.
- O'Connell-Davidson (2001b): „The sex-tourist, the expatriate, his ex-wife and her 'other'. The politics of loss, difference and desire”. *Sexualities*, (4) 1 : 5–24. Magyarul: A szexturista, az áttelepült, ez utóbbi ex-neje, meg az őt kiváltó „Másik”. A veszteség, a különbségtevés és a vágyak „politikája”. Léderer Pál (szerk.): Tanulmányok a szexturizmusról. *Budapesti negyed*, (XIV.), 2006-1, 31–51.
- Patterson, O. (1982): *Slavery and Social Death*. Harvard University press, Cambridge MA.
- Phongpaichit, P. (1999): „Trafficking in people in Thailand”. In: P. Williams (ed.): *Illegal Immigration and Commercial Sex: The New Slave Trade*. Frank Cass, London.
- Raymond, J. (2001): Guide to the New UN Trafficking Protocol. CATW, North Amherst, MA.